

MAGYAR TÖRTÉNELMI
EMLÉKEK

OKMÁNYTÁRAK

Neumann Tibor

REGISTRUM PROVENTUUM REGNI HUNGARIAE

A Magyar Királyság kincstartójának
számadáskönyve (1494-1495)

MTA
Bölcsészettudományi
Kutatóközpont
Történettudományi
Intézet

REGISTRUM PROVENTUUM REGNI HUNGARIAE

A MAGYAR KIRÁLYSÁG KINCSTARTÓJÁNAK
SZÁMADÁSKÖNYVE (1494–1495)

MONUMENTA HUNGARIAE HISTORICA

DIPLOMATARIA

Redigunt
PÁL FODOR, ANTAL MOLNÁR

Tiburtius Neumann

REGISTRUM PROVENTUUM REGNI
HUNGARIAE

Liber rationum thesaurarii regni
Hungariae (1494–1495)

Institutum Historicum Sedis Centralis
Studiorum Philosophicorum
Academiae Scientiarum Hungaricae
Budapestini, 2019

MAGYAR TÖRTÉNELMI EMLÉKEK

OKMÁNYTÁRAK

Neumann Tibor

REGISTRUM PROVENTUUM REGNI
HUNGARIAE

A Magyar Királyság kincstartójának
számadáskönyve (1494–1495)

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet
Budapest, 2019

A kötet elkészítését és megjelenését az
MTA BTK „Lendület” Középkori Magyar Gazdaságtörténet
Kutatócsoport (LP 2015–4/2015)
és az
MTA Kiválósági Együtműködési Programjának „Mohács 1526–2026:
Rekonstrukció és emlékezet” című projektje
támogatta

A szerző az MTA BTK „Lendület” Középkori Magyar
Gazdaságtörténet Kutatócsoport tagja

Lektorálta:
C. Tóth Norbert
Weisz Boglárka

Az előszót angolra fordította:
Alan Campbell

© Neumann Tibor, 2019
© MTA BTK, 2019

ISBN 978-963-416-177-6, ISBN 978-963-416-330-5 (PDF)
ISSN 2063-8485

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás,
a nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát,
az egyes fejezeteket illetően is.

Kiadja az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet
Felelős kiadó: Fodor Pál főigazgató, Molnár Antal igazgató
A könyvsorozat logóját Szakács Imre festőművész készítette
Nyomdai előkészítés:
MTA BTK Történettudományi Intézet
tudományos információs témacsoport
Vezető: Kovács Éva
Borító: Böhm Gergely
Védőborító: Horváth Imre
Olvasószerkesztő: Villás Valéria
Nyomdai munka: Prime Rate Kft.
Felelős vezető: dr. Tomcsányi Péter

Tartalom

Előszó	7
A forrás keletkezésének körülményei	8
A kincstartó bukása	8
Valójában mi ez a számadás?	18
A forrás	25
A kódex rövid leírása	25
A kódex kézírásai	27
A számadáskönyv áttekintése, tételeinek értelmezése	30
Főbb politikai események 1494–1495-ben	32
A szövegkiadás	42
A főszöveg és a filológiai jegyzetek	42
A kommentárok és a függelék	44
Introduction	49
The events behind the making of the account book	50
The fall of the royal treasurer	50
What did this account book consist of?	61
The source	68
Brief description of the codex	68
Handwriting in the codex	69
Overview of the account book, interpretation of items	72
Main political events 1494–1495	75
The critical edition	77
Main text and philological notes	77
Commentaries and appendices	78
Rövidítések / Abbreviations	83
Filológiai rövidítések / Philological abbreviations	83
Levéltárak, levéltári állagok rövidítései / Archives, archival fonds	83
Forráskiadványok, adattárak / Published primary sources	84
Szakirodalmi munkák / Secondary literature	89
Textus	99
(Introitus pecuniarum 1494)	101
Introitus pecuniarum (1495)	108
Introitus contributionis unius floreni (1494)	111
Exitus in Cassovia (mensis Maii 1494)	165

Exitus pecuniarum contributionum (1494) et civitatum (1494–1495)	167
Exitus (pecuniarum 28. Iulii 1494 – 14. Iulii 1495)	187
Exitus pecuniarum et pannorum (31. Ianuarii 1494 – 15. Iulii 1495)	253
Distributio pannorum (1494–1495)	329
(Conventiones)	336
Introitus contributionis unius floreni (1495)	344
Introitus proventuum civitatum (1495)	389
Exitus pecuniarum contributionum (1495)	391
(Exitus pecuniarum 19. Iulii – 31. Decembris 1495)	423
Indices	453
Index locorum et personarum	455
Index rerum	531

Függelék / Appendices	545
1. II. Ulászló király itineráriuma (1494–1496) / The Itinerary of King Wladislaus II (1494–1496)	547
2. Ernuszt Zsigmond kincstartó itineráriuma (1494–1496) / The Itinerary of Treasurer Zsigmond Ernuszt (1494–1496)	555
3. Konkordancia a kiadás tétel- és a kézirat oldalszámaihoz / Concordance of item numbers of the edition and page numbers of the manuscript . .	559

Az 1494. és 1495. évi adókimutatások oldalszámjai a megyék sorrendjében / Page numbers of the 1494 and 1495 tax accounts in the alphabetical order of counties

Abauj 118, 365	Körös →Szlavónia	Szatmár 154, 378
Árva 148, 354	Közép-Szolnok 112, 353	Szepes 111, 352
Baranya 130, 373	Kraszna 156, 359	Szlavónia 157, 380
Bars 144, 377	Küküllő →Erdély	Tolna 133, 351
Belső-Szolnok →Erdély	Külső-Szolnok 125, 345	Torda →Erdély
Bereg 129, 352	Liptó 148, 354	Torna 144, 346
Borsod 126, 361	Máramaros 156, 362	Trencsén 116, 367
Doboka →Erdély	Moson 151, 377	Turóc 147, 355
Erdély 161, 386	Nógrád 127, 348	Ugocsa 129, 353
Esztergom 145, 350	Nyitra 134, 364	Ung 115, 349
Fehér →Erdély	Pest 138, 371	Varasd →Szlavónia
Fejér 122, 357	Pilis 140, 346	Vas 121, 379
Gömör 142, 368	Pozsega 155, 372	Verőce →Szlavónia
Győr 135, 356	Pozsony 151, 376	Veszprém 128, 347
Heves 141, 363	Sáros 137, 355	Zágráb →Szlavónia
Hont 120, 360	Solt 124, 358	Zala 149, 370
Hunyad →Erdély	Somogy 132, 375	Zemplén 117, 359
Kolozs →Erdély	Sopron 113, 385	Zólyom 146, 363
Komárom 115, 344	Szabolcs 153, 369	

Előszó

Ernusz Zsigmond kincstartó (1494–1496) számadáskönyve kétségtelenül a középkori magyar történelem egyik legfontosabb forrása, nemcsak páratlan adatgazdagsága, hanem rendkívüli historiográfiai hatása miatt is. Nincs még egy olyan kútfőnk, amely ilyen részletességgel engedne bepillantást, ráadásul közel két esztendőre, a késő középkori Magyar Királyság aktuális politikai eseményeibe, gazdálkodásába, birtokviszonyaiba és nem utolsósorban a királyi udvar mindennapi életébe, miközben a korszak anyagi kultúrájának az ismeretéhez is értékes részletekkel járul hozzá. E kivételes értéke nemcsak azt eredményezte, hogy a forrás az elmúlt két évszázadban számos monográfiához és kézikönyvhöz,¹ és persze tanulmányok tömegéhez szolgáltatott alapvető fontosságú adatokat, hanem azt is, hogy egyes összefüggésükből nem kellő óvatossággal kiragadott, egyedülálló számadataira a kutatás túl nagy terhet helyezett, és ennek hatásai mind a mai napig érezhetők, különösen a Jagelló-kor megítélését illetően.² A számadáskönyvet – sok egyéb felhasználási módja mellett – leginkább talán a demográfiai kutatások tették közismertté, noha a Magyar Királyság középkori lakosságszámának legfeljebb a bizonytalan becsléséhez tud hozzájárulni.³

Az egykor a bécsi császári könyvtárban – jelenleg a Széchényi Könyvtárban – őrzött kódexet a hazai kutatás a 18. század közepén fedezte fel: ekkoriban több másolat is készült róla.⁴ Először a könyvtár igazgatója, Kollár Ádám Ferenc írta le felépítését és tartalmát a könyvtár kéziratállományát ismertető, 1766-ban megjelent művében.⁵ Koller József 1796-ban a pécsi egyházmegyére vonatkozó részeit közölte.⁶ Az igazi áttörést ugyanakkor kétségtelenül Johann Christian Engel 1797. évi teljes kiadása hozta el,⁷ amelyet a kutatás azóta is haszonnal forgat. A forrás kiemelt fontosságát az is jelzi, hogy szövegéből kisebb-nagyobb tematikus részközlések, válogatások a legutóbbi időkig megjelentek.⁸

¹ Teljességre egyáltalán nem törekedve: Cs. I–V., Soltész: Királyi számadások, Fógel: II. Ulászló, Balogh: Művészet, Lex. Lat. Hung. I–VI., Arch. I–II.

² Elsősorban az ország Jagelló-kori jövedelmeire vonatkozó becslésekre, illetve ezek Mátyás király bevételeivel történő összehasonlítására utalok. Ennek historiográfiai áttekintését lásd Neumann-Pálosfalvi–C. Tóth: Helyzetkép (a vonatkozó rész C. Tóth Norbert munkája).

³ Solymosi: Az Ernusz-féle számadáskönyv, Kubinyi: Magyar Királyság népessége.

⁴ OSZK Kt. Fol. Lat. 4379. (a keszthelyi Festetics könyvtárból származó kézirat). – Klimo katalógus ms. 406. (Klimo György által 1754 előtt készített másolat), vö. ms. 226. – ÖStA FHK, Sonderbestände, Sammlungen und Selekte: Handschriftensammlung Nr. 497. (MNL OL, Mikrofilmtár W 534.). – Vö. Jakab: II. Ulászló 83.

⁵ Kollár: Supplementum 695–698.

⁶ Koller IV. 475–490. (Koller a Festetics Pál könyvtárában lévő másolatot használta, amelyet aztán összevetett Kollár Ádám Ferenc engedélyével a császári könyvtárban lévő eredetivel.)

⁷ Engel: Gesch. 17–181. (Az eredetiről közölte a szöveget.)

⁸ A teljesség igénye nélkül: Kemény: Der Siebenbürger Landtag 109–121. (az erdélyi vonatkozások közlése a Klimo-féle másolatról, vö. uo. 114.), Jajca oklt. 104–123. (a Jajcai bánagra és Boszniára vonatkozó részek), Popisi 3–7. (a két év szlavóniai adóelszámolásai), Solymosi: Veszprém 212–213. (Veszprém megye két adóelszámolása), 2012: Fedeles: Lázadó herceg 176–222. (az Újlaki Lőrinc

Engel munkája megérdemel minden dicséretet, hiszen a korszak mércéje szerint magas színvonalat képviselt. Már régóta ismert ugyanakkor, hogy szövegét számos apró hiba terheli.⁹ A középkor végi Magyarország legnagyobb hatású kutatója, Kubinyi András 1957-ben, két ekkoriban megjelent lengyel számadáskönyv-kiadást ismertetve például így vélekedett erről: „Amikor a magyar kutató kezébe veszi ezeket a mintaszerű, modern forráskiadványokat, szomorúan kell megjegyeznie, hogy nálunk a csak igen szórványosan fennmaradt királyi számadások, amelyek pedig épp ezért sokkal fontosabbak, csak régi, hibás kiadásokban vannak meg. Legjelentősebb számadásunk, az Ernuszt Zsigmond-féle 1494–1495-ös kincstartói számadás pl. különösen megérdemelne egy modern, részletes bevezetésekkel és jegyzetekkel ellátott kritikai kiadást. Az Engel-féle, XVIII. század végi kiadásba nem egy sajtóhiba csúszott be, és – közel kétszáz éve – még mindig ezt kénytelen a kutató használni. Reméljük azonban, hogy egyszer nálunk is sor kerül királyi számadásaink új kiadására.”¹⁰

A kötet, amelyet az olvasó a kezében tart, ennek a célkitűzésnek igyekszik megfelelni. Az idézetben említett részletes bevezető tartalmának a kialakításakor arra törekedtem, hogy az ténylegesen segítse a felhasználót a forrás megértésében és használatában. Az alábbiakban ezért – historiográfiai kitérők nélkül – a számadáskönyv keletkezési körülményeit és összeállításának módját mutatom be, de igyekszem felhívni a figyelmet a forrás, illetve egyes tételeinek az értelmezése során lefelledő „veszélyekre” is. Az előszót a számadáskönyv kódexének bemutatása és a kiadás szempontjainak az ismertetése zárja.

A forrás keletkezésének körülményei

A kincstartó bukása

A történeti irodalom régóta kapcsolatot feltételez a számadáskönyv létrejötte és az 1496. évi budai országgyűlés viharos történései között. Jóllehet a forrásban nincs erre vonatkozó utalás – már csak azért sem, mert az utolsó tétel 1495. december 31-ről való –, a korszak legfontosabb történetírójának, Antonio Bonfininek az elbeszélése, amely említi a kincstartó számadásainak a rendi felülvizsgálatát, majd sikkasztás miatti felelősségre vonását, egyértelművé tette és teszi az összefüggést.¹¹ Célszerű emiatt részletesen megvizsgálunk az 1496. nyári eseményeket.

II. Ulászló király csaknem kilenc hónap után, 1496. május elején tért vissza Budára. Hosszúra nyúlt távollétét a fővárosban 1495 nyarán megjelenő pestis indokolta, ami miatt az udvar hónapokat töltött Bácsott, majd Pozsonyban.¹² Budához

herceg elleni hadjáratra vonatkozó részek, magyar fordítással). A szerzők az utolsó tételt leszámítva az eredeti kéziratról dolgoztak.

⁹ Erre már a jajcai oklevéltár kiadója, Horváth Sándor is utalt 1915-ben, amikor Engel kiadását a „különösen a nevekben észlelhető hibás olvasatokkal” megjegyzéssel jellemezte (Jajca oklt. 104.).

¹⁰ Kubinyi: *Rachunki* 566., vö. Weisz: *A magyar gazdaság* 491.

¹¹ Bonfini V. V. 112–118. – Az 1496. évi történéseket legutóbb Kubinyi András foglalta össze röviden (Kubinyi: *Ernuszt* 316–317.), vö. Fedeles: *Ernuszt* xi.

¹² Az adatokat lásd az I. függelékben.

való közeledése eloszlatta a kételyeket, megtartják-e a hivatalosan Szent György-nap nyolcadán (május 1.) – ténylegesen csaknem két héttel később – induló, a királyi kúria törvényszékein zajló bírósági ülésszakot.¹³ Ennek az igazságszolgáltatási fórumnak fontos szerep jut a történetekben: annyit már most érdemes tisztázni, hogy a megelőző években a nyolcadok jelentős része – a király és az urak gyakori távolléte miatt – elmaradt,¹⁴ ami természetesen azzal járt, hogy az ítéletre váró ügyek 1496 májusára rendkívüli módon felszaporodtak. A korszakban a nyolcados bírósági időszakoknak óriási politikai jelentősége volt: ilyenkor rendszerint nemcsak a peres ügyeket intéző nemesi tömegek, hanem a főpapok és a bárók is a fővárosban tartózkodtak, és éppen emiatt az utóbbiak részvételével rendszeresen tartottak királyi tanácsi üléseket, sőt gyakran az országgyűléseket is ugyanekkorra hívták össze.¹⁵ Az uralkodó például a két 1495. évi nyolcaddal párhuzamosan tartott budai és szegedi országgyűléseken sikerrel érte el azon célját, hogy a rendek egyforintos adót ajánljanak fel a számára.¹⁶

Noha elterjedt az a nézet, hogy Ernuszt Zsigmondot az országgyűlésen ellene felhozott sikkasztási vád miatt csapták el a kincstartóságból, forrásaink egyértelműen ez ellen szólnak.¹⁷ Bonfini elbeszélése szerint a pécsi püspök a király Budára érkezése után magától mondott le, mégpedig egy királyi tanácsi ülésen (*in senatu*). A történetíró szerint döntése hátterében az állhatott, hogy a kincstartóságot „az emberek nem éppen jóindulatú suttogása közepette viselt[e] addig, ugyanis sokkalta nehezkesebb és meggondoltabb volt a kötelező járandóságok kiadásában, hasonlóképpen a közpénzek kifizetésében, mint a magánadományok osztogatásában”.¹⁸ Értesülését alátámasztja mindaz, amit a lemondás időpontjáról tudunk: Ernuszt 1496. június 7-én még kincstartóként készíti elő egy királyi parancslevél kibocsátását, négy nappal később viszont már csak pécsi püspöki méltóságát említi két, ugyancsak királyi kiadvány.¹⁹ És hogy ez nem véletlen, megerősíti az, hogy június 13-án már utódja, Vémeri Zsigmond bocsát ki nyugtát a bártfai polgároknak adójuk befizetéséről.²⁰ Mivel az alábbiakban látni fogjuk, hogy az országgyűlés

¹³ Lőcse tanácsa már 1496. április 12-én azt adta hírül Bártfa előjáróinak, hogy az udvarból visszatérő emberei szerint a nyolcadot megtartják (Bártfa I. 3256. sz.). Budán időző küldötteik kérésére Liszkai Ádám ítélmester ezt később megerősítette, egyben közölte, hogy a törvényszék munkája ténylegesen György-nap 20. napján (május 13.) indul (Bártfa I. 3259. sz., 1496. május 2.).

¹⁴ Az 1494. vízkereszti nyolcad után csak az 1495. Szent György-napit tartották meg, a pestis miatt Szegedre áthelyezett 1495. Szent Mihály-napi nyolcadot pedig egy hét ülésezés után berekesztették (vö. Neumann: Királyi hatalom 49.).

¹⁵ Május 9-én Losonci Bánfi László már tudomással bírt arról, hogy Szakolyi János volt csanádi püspök, Szakolyi Albert nándorfehérvári bán és a nemesi előkelő Kállai János hamarosan Budára utaznak a nyolcadra (DL 82095.).

¹⁶ Neumann: Királyi hatalom 49–50.

¹⁷ Már Kubinyi András felhívta rá a figyelmet, hogy Ernuszt már bukása előtt megvált a kincstartóságtól (Kubinyi: Ernuszt 316.). Vö. Soltész: Királyi számadások 3., Engel: Szent István 297., Tringli: Az újkor hajnala 125., de a legrészletesebben Tokay: Kormányzat 143–144.

¹⁸ Bonfini V. V. 87. A fordítás: Kulcsár: Bonfini 569.

¹⁹ DF 245233., valamint DL 104049., DF 208566. Vö. Arch. I. 131. – Egy formuláriumban fennmaradt, 1496. június 9-i oklevél is említi Ernusztot kincstartói tisztség nélkül, azaz lehet, hogy már ekkorra megvált a tisztségtől. Koller IV. 493–494. (vö. Kubinyi: Ernuszt 316.).

²⁰ Bártfa I. 3276. sz.

eseményei csak júliusban veszik kezdetüket, Zsigmond püspök távozása a kincstár éléről bő egy hónappal megelőzte felelősségre vonását.

Nehéz meghatározni Ernuszt lemondásának pontos okait, mivel csak közvetett forrásokat tudunk felhasználni. Elismerve, hogy a püspök esetleges szubjektív indokai szükségszerűen rejtve maradnak, bele kell kapaszkodnunk a rendelkezésünkre álló információmorzskába. Egyfelől több forrásunk is igazolja, hogy Ernuszt lemondása nem járt kegyvesztettséggel, hiszen az ezt követő napokban, hetekben a püspök változatlanul a király szűk környezetében mutatható ki, és látszólag továbbra is élvezte az uralkodó bizalmát.²¹ Másfelől a kincstartói hivatal vezetését adminisztrátori ranggal arra a Vémeri Zsigmond korábbi alkincstartóra bízta, akit 1494 és 1495 folyamán Ernuszt is kiemelt fontosságú feladatokkal bízott meg,²² így méltán gondolhatunk arra, hogy kijelölését a leköszönő kincstartó is támogatta, ha nem éppen az ő jelöltje volt.²³ Harmadrészt, ha figyelembe vesszük azt, hogy a nyári országgyűlés érdemi tárgyalásai július elején vették kezdetüket, akkor jól látható, hogy a kincstartó lemondása időben egybeesett az országgyűlés előkészületeivel.

Ezen a ponton érdemes visszakövetkeztetnünk az országgyűlés későbbi eseményeiből. Egyfelől, mint majd látjuk, az uralkodó elsődleges célja ezúttal is az volt, hogy elérje a rendek adófelajánlását, másfelől világosan megmutatkozott, hogy a nemesség mekkora gyanakvással fordult az ország kormányzatában rendkívüli szerepet játszó főpapok felé. Mindez segít levonni a végső következtetést: a királyi udvar tisztában volt a főpapokkal, és különösen az Ernusztal szembeni közhangulattal, és a királyi tanácsban tudták azt, hogy a pécsi püspök népszerűtlensége az adó újbóli felajánlásának komoly kerékkötője lehet. Ernusztnak a kortársak szerint is kiemelkedő gazdagsága,²⁴ ami ugyan kincstartói tisztsége gyakorlása szempontjából komoly előnyt jelentett, hiszen saját vagyonából tudott hitelezni a kincstárnak, most hátrányára vált, mivel kiemelte a kontrasztot a gazdag főpap és a szegénynek lefestett, támogatásra szoruló kincstár között. Vémeri, noha egyházi személy volt (leleszi prépost és egri kanonok), nem volt főpap, ami az elmúlt két évtized kincstartói között ritkaságnak számított,²⁵ és az udvar bizonyára abban reménykedett, hogy ez a tény személyét – korábbi alkincstartói tapasztalatai mellett – elfogadhatóbbá teheti a nemesség körében.

Ernuszt „lemondása” tehát szükséges áldozat volt, ami már hónapok óta napirenden lehetett, legalábbis ezt sugallja egy 1496. március 2-án, Pozsonyban kelt királyi kötelezvény. Eszerint Bakóc Tamás kancellár és Ernuszt Zsigmond kincstartó 5000 forintot hitelezett Ulászló királynak, amiért az uralkodó engedélyezte nekik, hogy a következő adószedés során ők szedethetik be a részére Somogy, Tolna

²¹ Az eddig felsoroltakon kívül DF 278381. (1496. július 25.), vö. Kubinyi: Ernuszt 316.

²² Lásd a számadáskönyv 20., 830., 2467., 2477., 2650. tételeit, illetve a hozzájuk tartozó magyarázatokat (a továbbiakban Szk.). 1493-ból adatolható alkincstartóságára lásd Arch. I. 131., Arch. I. kieg. – Itt szükséges megjegyezni, hogy Vémeri két 1496. évi oklevelét, amelyek még Ernuszt augusztus eleji bukása előtt keltek, tisztségénél nélkül bocsátotta ki (DF 216066., DF 216068.), az *administrator regius* megnevezés csak a következő évtől mutatható ki. 1497-ben a cseh kancellár Vémerit alkincstartónak nevezi (DL 37716.).

²³ Erre lásd alább, a kézírásokról szóló fejezetet.

²⁴ Wagner: Epistulae 188–190., Tubero 71.

²⁵ Arch. I. 130–131.

és Baranya megyék összes adóját, amelyből átvehetik a most kölcsönzött összeget, mielőtt felé elszámolnak a maradék bevételről. Az uralkodó kijelentette, hogy arra az esetre is érvényesnek tekinti kötelezvényét, ha Ernuszt az adószedés idején már nem lesz kincstartó.²⁶ A két főpap politikai szerepe miatt ezúttal érdemes megvizsgálnunk a király többi, ismert kölcsönfelvételét az elkövetkező hónapokból. Az udvar Budára érkezése után nem sokkal, május 12-én az uralkodó a Zala megyei adó beszédését engedte át hasonló módon 2000 forint kölcsön fejében a pécsi püspök testvérének, Ernuszt János lovászmesternek, illetve Bakóc sógorának, Angelus Kanzler budai polgárnak. Az uralkodó ekkor ígéretet tett az összeg visszafizetésére abban az esetben is, ha az országlakosok az adószedéssel kapcsolatban másként rendelkeznének.²⁷ Végül egy hónappal később, immár Ernuszt Zsigmond lemondása után néhány nappal az uralkodó ismét a kancellárhoz és a volt kincstartóhoz fordult 2000 forintért, amelynek felét a hitelezők a király rendelkezése szerint ugyancsak a zalai adóból írhatták jóvá a maguk számára.²⁸ A felsorolt kölcsönök látványosan igazolják a kormányzat két erős emberének, Bakócnak és Ernusztnek korántsem csupán politikai jellegű érdekközösségét. Nem véletlenül panaszkodtak arra 1495-ben a Nyulak szigeti apácák, hogy ez a két nagy hatalmú főpap a király előtt minden ügyükben egymást támogatja, ami miatt képtelenek eredményesen fellépni az őket elnyomó Ernusztal szemben.²⁹ A pécsi püspök rendkívüli befolyása a királyi udvarban bizonyára lemondásától függetlenül is megmaradt volna, ha júliusban az országgyűlésen nem történnek meglepő események.

Az 1496. évi országgyűlésről számos beszámoló maradt fenn, de még így sem egyszerű az események rekonstrukciója.³⁰ Nem tudjuk például, mikorra hívták össze.

²⁶ DF 208936., kiadása: C. Tóth: Bakóc kölcsönei 88., vö. uo. 87.

²⁷ DF 272126.

²⁸ DF 208566., kiadása: C. Tóth: Bakóc kölcsönei 88., vö. uo. 87.

²⁹ „Nam prefatus dominus Sigismundus episcopus est maior regni thesaurarius et prenomiatus dominus Iauriensis episcopus est regni cancellarius, qui ambo episcopi, thesaurarius et cancellarius . . . opera et sermones apud . . . Ungarie regem unus aptat alteri et alter alteri pro vicibus”. Mon. Vesp. IV. 41., vö. Kubinyi: Ernuszt 316. – A két főpap kiemelkedő befolyását a kormányzatra, illetve az uralkodó döntéseire Bonfini is kiemeli az Újlaki Lőrinc herceg elleni háború leírásánál (Bonfini V. IV. 118–123., vö. Fedeles: Lázadó herceg 33–36.). Elég gyakran közösen szereztek zálog- és birtokjogokat: 1494 októberében Kinizsi Pál adja nekik át Hunyad várára vonatkozó zálogjogát 6000 forintért és más támogatásukért (Erdődy lt. D 11129.); 1496 februárjában a zagorjei grófok Bakócnak és Ernusztalra hagyják birtokaikat örökös nélküli haláluk esetére (uo. D 944.), áprilisban pedig közösen szereznek birtokjogokat a Szekcsői Herceg vagyónban, sőt adományt is kapnak ezekre (uo. D 966., D 971.).

³⁰ Antonio Bonfini hosszúra nyúlt leírását, amely hatalmas művének lezárásául is szolgál (Bonfini V. V. 89–114.), szerencsésen egészíti ki az események idején Budán időző boroszlói követ latin nyelven vezetett naplója (Péterfi: Boroszló 29–36.), Szentgyörgyi Tamás gróf György-napi nyolcadon munkálkodó megbízottjának 1496. július 14-én, Magyaróváron kelt jelentése Miksa római király egyik bécsi tanácsosához (Reg. Imp. XIV/2. 7166., a forrás eredetijét Péterfi Bence szívességéből használhattam: Maximiliana, Karton 6, Konvolut 1 [1496 VII–IX], fol. 112–113.), az ugyancsak a nyolcadon tartózkodó késmárki követ július 17-i levele (DF 281601.), Donato Aretino augusztus 2-án kelt olasz nyelvű levelének egyik bekezdése (Beatrix oklt. 343., Domokos–Libárdi: Aretino 101., 124.), végül egy olasz nyelvű jelentés, amely az Esztergomból augusztus 12-én feltehetően Itáliába elinduló Bartolomeo Cantoréhoz köthető (ASMi, Sf. Ung.b. 645/7,21. = Vestigia 2806. Ennek értelmezésében Domokos Györgytől kaptam segítséget, amit ezúton is köszönök neki). Előbbiek az itáliai történetíró által említett események pontos időhöz kötésében is segítenek, míg az utolsó a király és a

Az bizonyos, hogy a nemesség ezúttal nem fejenkénti megjelenésre kapott meghívót, hanem csak követeket kellett küldenie. Július végén egy előkelő nemes úgy fogalmazott, hogy ő a minap Trencsén megye teljes nemességének választottjaként tartózkodott Budán a Szent György-napi nyolcadon,³¹ ami azt sejteti, hogy a követek már a bírósági ülészsakra megérkeztek a fővárosba. Éppen az igazságszolgáltatással szembeni, pontosabban annak lassúsága miatti elégedetlenség szülte első megmozdulásukat, amelyről a Budán tartózkodó boroszlói követ számol be. Elbeszélése szerint június 30-án a nemesek kétszáznál is többen a Szent János-kolostortól, ahol összejöveleiket szokták tartani, kiabálva („Ország! Ország!”), fegyveresen az egyik püspök házához vonultak, ahol a bírósági üléseket tartották (ez alapján Kálmáncsehi Domokos váradi püspökről, személynökről lehet szó), és követelték, hogy engedjék őket haza, mert nem akarnak tovább pereskedni. Az épület ostromát csak a hirtelen zápor akadályozta meg.³² Bonfini szerint a készülődő lázadást a király azzal csillapította le, hogy elrendelte, készítsenek a lezáratlan perekről egy kimutatást.³³ Az utolsó, a Szent György-napi nyolcadra utaló oklevelet egyébként az országbíró bocsátotta ki a következő napon, július 1-jén,³⁴ de a bíróságok munkája egészen biztosan nem zárult le, mivel Lőcse és a vele tartó városok perét Kassa ellen a lerakat ügyében még július 6-án is tárgyalták.³⁵

Ha az időrendet illetően hihetünk Bonfininek, ezekben a napokban, legkésőbb július 10-én terjeszthette az uralkodó a nemesség elé az országgyűlés tárgyalási pontjait.³⁶ A történetíró szerint a király a Szent János-kolostorban beszédet is tartott a váradi püspök – Kálmáncsehi személynök – tolmácsolásában.³⁷ A király egyforintos adót kért a rendektől, méghozzá három célra: Beatrix királyné elküldésére az országból, új királyné Magyarországra hozására, valamint a török elleni háborúra.³⁸ A nemesek elutasították a kérést, legfeljebb a 20 dénáros (egyötöd forintot kitevő) kamarahaszna fizetésére voltak hajlandók, és panaszkodtak a király azon szokására, hogy évente kétszer is beszedi az egyforintos adót.³⁹ (A szegedi országgyűlésen 1495 októberében megajánlott adót 1496 első harmadában szedték

rendek tárgyalásának témaköreit részletezi. Az országgyűlés története külön tanulmányt érdemelne, ezért csak a témánk szempontjából fontos történésekkel foglalkozom. A régi összefoglalók Bonfinit és Donatót használták, lásd pl. Fraknói: A magyar nemzet IV. 362–363.

³¹ Bonfini V. V. 100., DL 94607.

³² Péterfi: Boroszló 29–30.

³³ Bonfini V. V. 89.

³⁴ DL 75692. (Keltetése a nyolcad 59. napjának 4. napja). A nádor, illetve a királyi személyes jelenlét utolsó ismert bírói kiadványai jóval korábban keltek, június 15-én (DF 279770.) és 19-én (DF 234562.).

³⁵ DF 281601.

³⁶ Az olasz beszámoló a király és a rendek tárgyalása, illetve a zsidók elleni támadás között öt nap különbségről tud (Vestigia 2806.).

³⁷ Bonfini V. V. 90–101.

³⁸ Vestigia 2806. (A forrás alighanem tévesen fogalmaz, amikor azt írja, hogy a király három adót kért.) – Bonfini elbeszélése lényegében említést tesz mind a három itt említett témáról, csak más hangsúlyokkal.

³⁹ Bonfini V. V. 95.

be az országban.⁴⁰⁾ Figyelmen kívül hagyva most a királynéval kapcsolatos részleteket, akinek a hazaküldését egyébként nem támogatták, azzal érveltek, hogy már több hadiadót is fizettek, miközben a király nem hadakozott senkivel.⁴¹ Ha személyesen menne a török ellen, közölték, „a világ minden pénzét” a rendelkezésére bocsátanák.⁴² A tárgyalások közepette állítólag összegek is elhangoztak: Bonfini arról ír, hogy a nemesek szerint hat év alatt 16 millió, míg az olasz jelentés szerint a legutóbbi három adószedésnél (ezek mindegyike Ernuszt kincstartósága idejére esett) 3 millió 200 ezer forintot fizettek be a kincstárba – természetesen mindkét összeg irreálisan magas. A király erre azt válaszolta, hogy ő ebből csak 60 ezer (Bonfini), illetve 400 ezer (olasz forrás) forintot látott.⁴³ A felháborodott követek ezt hallva azonnal követelni kezdték a király tisztségviselőinek az elszámoltatását, mert a pénznek, mint mondták, az utolsó forintig a királyhoz kell kerülnie.⁴⁴ Az elszámoltatás ügyében a rendek ekkor nem kaptak választ a királytól.⁴⁵ A gyűlés után ezért zúgolódnak a két főpap, Bakóc Tamás kancellár és Ernuszt Zsigmond volt kincstartó, valamint Szapolyai István nádor ellen, akiket a mostani adókievítés értelmi szerzőinek, illetve bizonyára a korábbiak legfőbb haszonélvezőinek tekintették.⁴⁶

Az adóra vonatkozó kérés, amelyet a király megelőzőleg a főpapokkal és bárókkal már bizonyosan megtárgyalt,⁴⁷ óriási felháborodást keltett a nemesség körében, ami nyilván hozzájárult a július 10-én támadt zavargásokhoz.⁴⁸ Az előkelők és nemesek kíséretét alkotó 400-500 „suhanc” ekkor a piac, majd a zsidóutca fosztogatásába kezdett. Végül a nádor fegyveresei zavarták szét őket.⁴⁹ A következő nap a király a vár előtti térré hívatta a nemeseket, és küldöttje, az erdélyi vajda útján szemrehányást tett nekik az erőszakért. A nép azt kiabálta, hogy csak egy királyt

⁴⁰ A Moson megyének az adózásról szóló királyi utasítás szerint eredendően január 1-jétől kellett szedni, de feltehetően csak később küldték ki az adószedőket (Teleki gyömrői 380. sz., hibás dátummal). Sáros megyében a nagyböjtben szedték be (DL 74966–967., Bártfa I. 3255. sz.). Az év folyamán, talán nyáron Szlavóniában is szedték az adót (DF 268167., DL 20495.).

⁴¹ Maximiliana, Karton 6, Konvolut 1 (1496 VII–IX), fol. 112r–v.

⁴² Vestigia 2806.

⁴³ Bonfininál „bis decies octies centena milia nummum aureum” (Bonfini V. V. 96.), az olasz jelentésben „32 centenare de miliaria de ducati” (Vestigia 2806.) szerepel. Tekintettel arra, hogy az Alsó részek nélkül 1494-ben és 1495-ben kerekítve 200-200 ezer forint adót róttak ki az országra, az utóbbi összeget esetleg 3-szor 200 ezer forintként kellene értelmeznünk, de ez a javítás sem igazolható. A Bonfininél szereplő összeget, mivel nyolc adózásra vonatkozik, ugyanilyen megfontolásból korábban 1 millió 600 ezer forintnak értelmeztem (Neumann: Királyi hatalom 52.). Fraknói Vilmos 3 millió 600 ezernek vette (Fraknói: A magyar nemzet IV. 362.).

⁴⁴ Bonfini V. V. 97.

⁴⁵ Vestigia 2806.

⁴⁶ Maximiliana Karton 6, Konvolut 1 (1496 VII–IX), fol. 112r, Vestigia 2806.

⁴⁷ A július 14-i jelentés szerint az urak támogatták az adófelajánlást. Maximiliana, Karton 6, Konvolut 1 (1496 VII–IX), fol. 112r.

⁴⁸ Bonfini említi, hogy a zsidók utcájára támadók, mikor az egri püspök emberei igyekeztek a rendbontást megakadályozni, ellenük fordultak, mivel őt tekintették az adószedés értelmi szerzőjének: Bonfini V. V. 103. A többi forrás is említi a Bakóc háza elleni támadást (Maximiliana, Karton 6, Konvolut 1 [1496 VII–IX], fol. 112v, Vestigia 2806.).

⁴⁹ Bonfini V. V. 102–104., Péterfi: Boroszló 33–34., Maximiliana, Karton 6, Konvolut 1 (1496 VII–IX), fol. 112r, vö. Domokos–Libárdi: Aretino 124.

akarnak, nem kettőt, hármat vagy négyet, és „kutya legyen, aki adót fizet és aki adót kér”.⁵⁰ Ezt követően a nép még nagyobb erővel folytatta a zsidók elleni támadást, de a németek, olaszok és csehek, kiváltképpen pedig a főpapok sem voltak biztonságban.⁵¹ A király leküldte a katonáit, akik néhány fosztogatót a helyszínen felkoncoltak. De tovább nem mentek, mert – így Bonfini – a király tartott attól, hogy a népet ezzel csak még inkább a főpapok ellen hergeli.⁵² Utóbbiak nagy része állítólag az éjszaka folyamán elhagyta a fővárost.⁵³

Másnap, július 12-én a király közhírré tette, hogy mindenki köteles beszüntetni az erőszakot és hazatérni, illetve visszavonta az egyforintos adó megajánlására vonatkozó kérését és berekesztette a nyolcadot.⁵⁴ A nemesek azonban továbbra is követelték a két főpap és a nádor elszámoltatását: a késmárkiak követe július 17-én kelt levelében úgy fogalmazott, hogy a nemesség és „a püspökök” közötti viszályok még levele megírásakor is tartottak.⁵⁵ Az elkövetkező napokban az országgyűlés feloszlott, és a királyné, valamint az adómegajánlás ügyét a Szent Mihály napjára (nyolcadára), Rákos mezejére összehívott újabb országgyűlésre halasztották.⁵⁶

A számadáskönyv összeállításának közvetlen előzményeit a Bakóccal, Ernusztal és Szapolyai István nádorral szemben felmerülő vádakra kereshetjük. Az uralkodó július közepén, feltehetően a zavargásokat követő napokban teljesíthette a rendek kérését és utasítást adott arra, hogy Ernuszt Zsigmond kincstartó számoljon el a rendek adófelajánlásaiból származó bevételek beszédéséről és felhasználásáról. Bonfini leírásából tudjuk, hogy a főpapok, a főurak és a nemesek egy-egy képviselőt küldhettek a számadások átvizsgálására kirendelt bizottságba, amely így Sánkfalvi Antal nyitrai püspökkel, Losonci László tárnokmesterrel és egy bizonyos Bornemissza Ferencel kezdte meg munkáját (utóbbiról csak annyit tudunk, amennyit a történetíró elárul róla, hogy tudniillik az országgyűlés alatt támadt zavargásokban szerzett hírnevet magának). A feltehetően nem éppen részrehajlás nélküli vizsgálat⁵⁷ „a zavaros számadásokból” bizonyítottan taláta, hogy Ernuszt és különösen helyettese, Dombai Imre alkincstartó sikkasztott.⁵⁸

Mivel a Budán tartózkodó boroszlói követ augusztus 12-én megjegyezte, hogy a király rendkívül elfoglalt a római király követével való tárgyalás és a „pécsei püs-

⁵⁰ „Canis quippe esset, qui solveret et qui postulare” (Péterfi: Boroszló 34.).

⁵¹ Bonfini V. V. 105–108., Péterfi: Boroszló 34., Maximiliana, Karton 6, Konvolut 1 (1496 VII–IX), fol. 112r–v.

⁵² Bonfini V. V. 108.

⁵³ A július 14-i jelentés szerint a húsz püspök közül csak a váradi tartózkodik Budán. Igaz, később elbeszéli, hogy a veszprémi, a győri és a váci püspököt Esztergomba küldték a királynéhoz követségbe (Maximiliana Karton 6, Konvolut 1 [1496 VII–IX], fol. 112r–v). A kalocsai érsek és a váci püspök távozását említi: Domokos–Libárdi: Aretino 124. A kalocsai érsek az egyik, az országgyűlést követő levelében maga is utal arra, hogy elhagyta a fővárost a zavargások idején: Wagner: Epistulae 189.

⁵⁴ Maximiliana Karton 6, Konvolut 1 (1496 VII–IX), fol. 112r.

⁵⁵ DF 281601.

⁵⁶ Ezt kizárólag Vestigia 2806. említi, amely ráadásul fegyveres országgyűlésre utal. – A fent már említett Trencsén megyei követ útban hazafelé július 26-án tett bevallást a nyitrai káptalan előtt (DL 94607.).

⁵⁷ Losonci László méltán okolhatta Bakócot és Ernusztot az erdélyi vajdaságról történő 1494. szeptemberi elmozdításáért, ami után azonnal szövetségre lépett az udvarban kegyvesztetté vált Bátori Andrással (Erdődy lt. D 933., 1495. évi keltezéssel kiadása: Bánffy II. 327–328.).

⁵⁸ Bonfini V. V. 112–113.

pök vétke” miatt,⁵⁹ joggal lehet azt feltételezni, hogy legkésőbb ekkorra a bizottsági munka lezárult. Ernuszt – szemben a többi püspökkel – a vizsgálat alatt feltehetően nem hagyta el Budát, úgy tűnik, hogy július 25-én is a király mellett tartózkodott a fővárosban.⁶⁰ Alighanem élt ugyanakkor a gyanúperrel, hogy a vizsgálat számára kedvezőtlen fordulatot vehet, és megtette a szükséges óvintézkedéseket: utasítására csáktornyai várnagya toborzásba fogott a közeli krajnai területeken. Miksa római király bécsi kormányzékéhez az a hír jutott el, hogy a zsoldosokat a püspök a magyar király ellen kívánja felfogadni, ezért augusztus 22-én kelt levelükkel arra utasították a krajnai főkapitányt, hogy akadályozza meg a toborzást, mert annak engedélyezése ellentétes lenne az 1491. évi pozsonyi békeszerződésben foglaltakkal.⁶¹

Mindebből az következik, hogy július 13-tól az augusztus eleji bizottsági vizsgálatig a volt kincstartónak és alkalmazottainak alig két-három hét állt rendelkezésükre ahhoz, hogy a kincstartói hivatalban lévő különféle – mint majd látjuk, egészen más módszerek szerint vezetett – jegyzékekből előbb összeállítsák a rendek felé benyújtandó számadáskönyv alapszövegét, majd az így létrejövő szerkesztményről tisztázatot készítsenek. Ez semmiképpen sem tekinthető sok időnek: a sietség magyarázatul szolgálhat a korunkra maradt tisztázatokban megfigyelhető számos hibára.

Megismerve a bizottság jelentését, a király előtt aligha állhatott más lehetőség, mint a pécsi püspök politikai értelemben vett „feláldozása” a károk minimalizálása érdekében. Miként 1495-ben a vránai perjel esetében,⁶² ezúttal is Somi Józsa temesi ispánt bízta meg a feladattal, hogy gondoskodjon a püspök és Dombai őrizetéről. Az alkincstartót, akit a sikkasztás elsődleges értelmi szerzőjének tekintettek, fizetésképtelensége miatt Temesvárra szállították,⁶³ hogy ott örök fogságra vessék, Ernuszt ugyanakkor, hogy elkerülhesse a börtönt, tárgyalásba bocsátkozott a királlyal, illetve a rendek képviselőivel.⁶⁴ Sosem fogjuk megtudni, végül mekkora összeggel vásárolta meg szabadságát: a Bonfini által említett 400 ezer,⁶⁵ vagy az évtizedekkel később alkotó Tuberónál szereplő 280 ezer forint⁶⁶ egyaránt túlzónak tűnik. A megállapodás után a püspököt az uralkodó Somi kezére adta, aki a Baranya megyei Siklóson, Bajnai Bot András várában⁶⁷ őriztette mindaddig, amíg a püspök 1496 októberében ki nem fizette a váltságdíj egészét. Fogsága ideje alatt a pécsi püspökséget minden várával együtt Somi kormányozta a király nevében. Ezeket a

⁵⁹ „Fuit enim regia maiestas sua aliis arduis implicata negotiis puta ex parte oratoris regie maiestatis Romanorum et excessu episcopi Quinqueecclesiarum” (Péterfi: Boroszló 35.). – Az augusztus 12. után kelt olasz jelentés is említi a római király két követét, akik a beszámolót készítő személy Itáliába indulása előtt három nappal, talán augusztus 9-én érkeztek a fővárosba és nem kaptak a magyar királytól kielégítő választ: Vestigia 2806. sz.

⁶⁰ DF 278381. (Bakóc a zsámbéki uradalmat Ernuszt és Schellenberg cseh kancellár kérésére adta át az uralkodónak.)

⁶¹ Reg. Imp. XIV/2. 7298.

⁶² Lásd az Szk. 1273. tételéhez írott magyarázatot.

⁶³ Bonfini V. V. 115.

⁶⁴ Uo. V. V. 116.

⁶⁵ Uo. V. V. 117.

⁶⁶ Tubero 71.

⁶⁷ Vö. Szk. 708.

részleteket maga Ernuszt mesélte el szabadulását követően a pécsi káptalan előtt tett bevallásában, amelyben röviden ismertette hányattatásainak történetét, majd a korban szokásos módon nyugtát állított ki Somi, illetve az ellene folyó „háborús eljárásban” (*bellico processu*) részt vevő emberei és a királyi katonák számára, hogy az eseményekkel és a neki okozott károkkal kapcsolatban velük szemben semmilyen követelése nincs.⁶⁸

Mint láttuk, a júliusi országgyűlésen hozott döntésnek megfelelően az adó kivételéről és a Beatrix királynéval szemben követendő eljárásról szóló, a király és a rendek között esedékes tárgyalásokat Szent Mihály-nap nyolcadán (október 6.) kellett folytatni.⁶⁹ Nem kizárt, hogy meg is indultak az egyeztetések. Lőcse város Budán tartózkodó jegyzője október 23-án tért haza, miután kiderült, hogy a pestis miatt elmarad a nyolcados bírósági ülés – és ez alapján alighanem a tervezett országgyűlés is. Öt nappal később a város tanácsa levélben számolt be a bártfaiaknak a budai eseményekről. Mint írták, a nyolcad azért maradt el, mert egyfelől az erdélyi vajda és az erdélyiek között viszály támadt, és ennek elsimítását az uralkodó Kálmáncsehi Domokos személynökre, valamint Dorogházi László ítélmesterre bízta, másfelől ismét elérte a pestis Budát és Pestet, ami miatt a király kénytelen volt kiköltözni Visegrádra, és nem lehet tudni, meddig marad ott.⁷⁰ A király mindenestre ezúttal jobban felkészült a nemesi tömegek érkezésére, mivel a beszámoló szerint csehek (értsd katonák) állomásoztak Budánál és Pestnél, akiknek, közli a forrás, kevés a pénzük, ezért a váci püspök – felkészülve nyilván a zsoldosok fosztogatására – megerősítette a várait. Végül a jegyző kitért a megelőző napok legnagyobb látványosságára is: október 18-án kilenc, pénzzel és ékszerrel megrakott társzékér érkezett Pécsről, amely mind a pécsi püspöké volt. Ezeket egyenesen a várba szállították. Másnap a püspök is belovagolt a fővárosba „igen szomorúan” (*gar trwbiglich*). „Senki sem tudja, hogy áll az ügye, vajon felmentették-e és szabad, vagy nem” – adott a jegyző helyzetértékelést, majd megjegyzi: kevés püspök keresi fel mostanság a királyi udvart.⁷¹ Ernuszt talán már ekkor visszanyerte szabadságát, de sokatmondó, hogy a király november 29-én úgy hívta magához Budára, hogy saját kezű aláírásával ellátott levelet küldött neki, amelyben arra kötelezte magát, hogy a püspök a hozzá küldött Haraszi Ferenc királyi familiárisal biztonságban felkeresheti, majd tőle szabadon is távozhatsz.⁷² Az uralkodó ekkor a püspököt bizonyára a december eleji királyi tanácsi ülésekre hívta meg.⁷³

⁶⁸ Iványi: Formuláskönyv 522–523.

⁶⁹ A milánói herceg viszont november elején úgy tudta, hogy Beatrix ügyét a hónap végére kitűzött országgyűlés tárgyalja majd (MTAK Kt. MS 4936. VII. 41. = Vestigia 1227. sz.). A két információ – tekintettel arra, hogy november vége tulajdonképpen a Mihály-napi nyolcad idejére esik, nem ellentétes egymással.

⁷⁰ Az uralkodó csak néhány napot tölthetett Visegrádon: október 14-én még, 20-án már Budán keltek az oklevelei (DL 65579., DL 20500.). Egy Visegrádon kelt kiadványa maradt fenn, amely bizonyára október 19-re datálható (keltezési sora sérült, DF 249496.). Mikor a lőcsei jegyző elhagyta a fővárost, az uralkodó valóban Visegrádon tartózkodhatott, és nem kizárt, hogy éppen a pécsi püspök érkezése miatt tért vissza Budára.

⁷¹ DF 216076., részleges közlése: Bártfa I. 3286. sz.

⁷² DL 20504. (Kiadása: Koller IV. 499.)

⁷³ Ezeket csupán egy december 8-án kelt oklevél említi: DF 286307.

Hogyan vonható meg ezek után az 1496. évi történések mérlege? A király szemszögéből az eredmény első pillantásra sikernek, a másodikra már felemásnak tűnik. Bonfini műve utolsó mondataiban azt ecsetelte, mennyire meglepte a rendeket az a kérlelhetetlenség és szigorúság, amivel az addig túlzottan béketűrő és visszafogott király a sikkasztó kincstartó ügyét intézte. Eljárása félelmet és tiszteletet keltett bennük, olyannyira, hogy ígéretet tettek az adó megfizetésére és mindenemű parancsai teljesítésére, hirdetve, hogy végre csak egy királyuk van.⁷⁴ A király helyzetét kétségtelenül tovább erősíthette a pécsi püspök által a királynak kifizetett hatalmas kárpótlás is. Sajnos nem tudjuk, mire fordította az uralkodó az Ernuszttól származó pénzeket és kincseket. Gyanítható, hogy a pénzösszeg egy részét a király – a katonáival, tisztségviselőivel és udvaroncaival szembeni – adósságtörlesztésre szánta, de erről vajmi kevés bizonyítékkal rendelkezünk.⁷⁵ Az egyéb vagyontárgyak – ékszerek, ötvösművek – esetében természetesen a teaurálás lehetőségét sem lehet kizárni. Az viszont biztosnak tűnik, hogy a pécsi püspök pénzből származott az a 6300 forint, amellyel az uralkodó kiváltotta a Zólyom megyei véglesi váruradalmat a zálogbirtokos Just András kezéből, hogy aztán azt rögtön cserébe is adja a fővároshoz közeli solymári várért Ráskai Balázs kamarásmesternek. A november 1-jén írásba foglalt csere⁷⁶ nemcsak az időbeli egybeesés miatt kapcsolható össze az Ernusztól származó pénzekkel, hanem azért is, mert az uralkodó az előző években sosem szánt ekkora összegeket régen idegen kézbe került királyi birtokok kiváltására.⁷⁷

Hasonlóképpen jelentős haszonnal járt a király számára a nemeseknek a kancellárral és a nádorral szembeni fellépése. Feltételezhetően utóbbi ekkoriban engedett el 20 ezer forintot a királynak és a rendeknek ezek régi – Mátyás király halálát követően keletkezett – adósságaiból, amelyekre tekintettel évek óta az ország több harmincadát birtokolta.⁷⁸ Ha felidézünk, hogy a nádor 1494-ben és 1495-ben a birtokain összesen 21 325,5 forint adót szedhetett be,⁷⁹ könnyen elképzelhető, hogy Szapolyai a bizottsági vizsgálat után állított ki hivatalos nyugtákat erről az összegről a király és a rendek számára. (Az adót vagy annak egy részét feltehetően eleve célból tarthatta meg.) Bakóc hatalmát sem törte meg az országgyűlés: minden bizonnyal a nemesek vádjaival áll összefüggésben az a lépése, hogy júliusban – Ernuszt és a cseh kancellár kérésére – lemondott a király javára a fővároshoz közeli zsámbéki palotájáról és uradalmáról. Az ő esetében ugyanakkor az uralkodó július 25-én kiállított oklevelében kötelezte magát, hogy azonos értékű birtokokkal kárpótolja

⁷⁴ Bonfini V. V. 118.

⁷⁵ Az év végén valamilyen elszámolásra kerülhetett sor a kincstár és Battyányi Boldizsár volt jajcai bán között, amely szerint Battyányinak még mindig 2350 forint járt fizetési hátralékaira (Jajca oklt. 139.).

⁷⁶ DL 20501.

⁷⁷ Vö. Szk. 2770.

⁷⁸ A 20 ezer forint elengedését a nádor 1499. évi végrendeletében említi, konkrét időpont nélkül (Szapolyai oklt. 257.). Korábban felvettem annak lehetőségét, hogy a nádor ezen engedménye akár a királlyal való 1495. évi kiegyezéséhez is köthető (Neumann: Gróf és herceg 410–411.), de nem zárható ki az 1497. évi országgyűlés sem, ahol a nádor ellen a rendek ismét felléptek.

⁷⁹ Lásd a számadáskönyv megyei adóelszámolásait.

majd ezekért.⁸⁰ Úgy tűnik, Bakóc ezt követően is az uralkodó legfőbb hitelezője és bizalmasa maradt.⁸¹

A mérleg másik serpenyőjébe ugyanakkor kétségtelenül az adó megszavaztatásának a kudarca és Ernuszt Zsigmond bukásának tulajdonképpen az egész Jagelló-kori rendi mozgalmakra kiható következményei kerülnek. A trónharcokat követően, 1492-től Ulászló király teljes mértékben a „mátyási adópolitikát” követte abban a tekintetben, hogy minden évben egyszer vagy kétszer beszédette az egyforintos adót.⁸² Ezt addig, amíg az ország az Oszmán Birodalommal hadban állt, feltehetően könnyebben keresztül lehetett vinni a rendeken, akik legfeljebb azt vehették a király szemére, hogy a törökkel szemben inkább a védekezésre, mint a támadásra törekszik.⁸³ A békepolitikával szembeni türelem láthatóan akkor fogyott el, amikor az uralkodó az 1495. márciusi, három évre szóló békekötést követően immáron harmadszorra szeretne volna az adót megszavaztatni. A nemesség felfogása szerint az egyforintos adó ténylegesen hadiadó volt, és úgy gondolták, hogy ha az uralkodó nem vállalja a támadó hadjárat kockázatát, nem vagy nem ilyen mértékben szükséges támogatniuk a kincstart. Némi túlzással ezt úgy is meg lehet fogalmazni, hogy Ernuszt és a „mátyási” adópolitika bukásához a keresztény hatalmakkal fenntartott, az ország gazdasági fejlődése szempontjából mindenképpen üdvös békeállapotok és az 1495-ben megkötött török–magyar békeszerződés vezetett el, de persze ráerősítettek azok az ellenérzések is, amelyekkel politikai ellenfeleik, főleg a nemesség a Bakóc és Ernuszt vezette udvari klikk – a kortársak szerint egyszerűsítve: a főpapok – túlzott befolyását szemlélték. Ernuszt esetleges sikkasztása az eseményekben alighanem másodlagos szerepet játszott csupán.

A számadáskönyvnek, illetve a keletkezését kiváltó 1496. évi eseményeknek különös jelentőséget kölcsönöz, hogy a nemesség valójában ekkor érte el először azt, hogy a rendi adók felhasználásának ellenőrzésében – egyelőre szerény módon – részt vehessen. Nem véletlen, hogy korábban nem maradt fenn hasonló számadáskönyv: a kincstartóknak rendszeresen csak az uralkodó felé kellett elszámolniuk. Az 1496. évi országgyűlés így mérföldkőnek tekinthető abban a folyamatban, amely a királyi rendes és rendkívüli (rendek beleegyezéséhez kötött) jövedelmek szétválasztásához vezetett,⁸⁴ és amelynek egyik nyilvánvaló jele, hogy a Jagelló-kor későbbi szakaszában olykor rendi kincstartókat is választottak az adó kezelésére.⁸⁵

Valójában mi ez a számadás?

Az a jelenség, hogy Ernuszt Zsigmondnak 1496-ban szokatlan módon nem az uralkodó, hanem a rendek felé kellett elszámolnia, döntően befolyásolta a szám-

⁸⁰ DF 278381. Az intézkedést az uralkodó szeptember 2-án megismételte: Erdődy lt. D 971.

⁸¹ Vö. C. Tóth: Bakóc kölcsönei 84–87.

⁸² Neumann: Királyi hatalom *passim*.

⁸³ Lásd az 1493. évi őszi, az udbinai csatavesztést követően rendezett országgyűlés eseményeit: Bonfini V. III. 89–101.

⁸⁴ Ezt a szempontot már Soltész Gyula is hangsúlyozta: Soltész: Királyi számadások 3–4.

⁸⁵ C. Tóth: Költségvetés 91.

adáskönyv összeállításának módját. Az utókor elvárásaival szemben a kincstartói hivatal alkalmazottainak egyáltalán nem állt szándékukban az, hogy a király, illetve – mai szóhasználattal – az ország jövedelmeiről hiánytalan képet fessenek. Persze erre nem is lett volna lehetőségük, mivel ezek egy része nem is tartozott a kincstartó hatáskörébe: a királyi birtokok tisztségviselői – mint a budai vár provizora és a komáromi–tatai várnagy – vagy az Alsó részek főkapitányi címét viselő temesi ispán az általuk kezelt királyi jövedelmekkel kapcsolatban csak akkor szerepelnek a számadáskönyvben, ha azokból egy-egy összeget a kincstartó rendelkezésére bocsátottak.⁸⁶ De látni fogjuk, hogy még a kincstartó által kezelt jövedelmek egy része sem jelenik meg az összeállításban. Ha megvizsgáljuk a forrás szerkezetét, a bevételek típusait, végül az ezek terhére tett kiadások néhány jellemzőjét, már előre kijelenthetjük, hogy az Ernuszt-féle számadáskönyv – minden első pillantásra ennek ellentmondó tétele ellenére – nem más, mint *elszámolás a kincstartó hatáskörébe eső rendi jövedelmekről*.

1. *A forrás szerkezete.* Az első szembetűnő szerkezeti sajátosságot a számadáskönyv két „számadási évnek” az időhatárai képezik. A kiadási tételek alapján az első a kincstartó 1494. január 30-i kinevezésétől 1495. július 15-ig, a második ekkortól az év végéig tart.⁸⁷ A csaknem másfél, illetve fél évet felölelő szakaszok végén a kincstartó alkalmazottai azonos módon összegezték az addigi összes bevételt és kiadást.⁸⁸ Az eltérő hosszúságú két időszak magyarázata teljesen világos: mindkettő egy-egy egyforintos adó elszámolását tartalmazza. A második, 1495. évi adót június 14-én ajánlotta fel az országgyűlés, és július 15. utánra várták az első ebből származó bevételeket.⁸⁹ Ez indokolta az ekkor induló új „számadási év” megnyitását. Az októberben Szegeden megszavazott egyforintos adót a tervek szerint 1496. január 1-jén kezdték volna szedni,⁹⁰ ami miatt érthető, miért volt célszerű lezárni a számadásokat 1495 utolsó napján. Az 1496. júliusi–augusztusi vizsgálat idején Ernuszt kincstartóságának e harmadik adószedéséről azért nem lehetett elszámolást készíteni, mert hivatala ekkorra még nem zárta le az erre vonatkozó számadásait.

Mindebből azonban egyáltalán nem következik az, hogy a kincstartói hivatal rendes vagy mindennapi munkájának időkereteit, ha úgy tetszik, az egyes „költésévetési éveket” az egyforintos adó beszédése határozta volna meg. Sokkal inkább arról van szó, hogy a számadáskönyv összeállításakor hozták létre ezeket a mesterseges, de a rendek felé teendő elszámolás szempontjából logikus zárópontokat. Más szavakkal: a 23 hónapos elszámolási időszakot az egyforintos adó adminisztrációjának logikája szerint kétfelé osztották, és az így keletkező két egység alá sorolták be a különböző bevételeket és kiadásokat. Ennek számos jele mutatkozik a forrásban: például az első számadási időszakhoz két, városi és egyéb jövedelmeket tartalmazó fejezetet is csatoltak,⁹¹ mivel nem kívánták összekeverni az egymástól elkülönítve nyilvánartott 1494. és 1495. évi bevételekhez tartozó tételeket. Több esetben rá-

⁸⁶ Szk. 9., 52., 54. Vö. Szk. 898., 2027.

⁸⁷ Vö. Kubinyi: Kincstartók 46.

⁸⁸ Szk. 2022–2024., 3141–3143.

⁸⁹ Szk. 2038.

⁹⁰ Teleki gyömrői 380. sz. (hibás dátummal). Valójában később, tavasszal szedték be, lásd feljebb.

⁹¹ Szk. 1–38., 39–55.

adásul a második „számadási év” által lefedett időszakból helyeztek át kiadásokat az elsőhöz, bizonyára a mérleg egyensúlya érdekében.⁹² A kincstartói hivatal rendszer működése alighanem sokkalta egyszerűbb és időben is rugalmasabb elszámolási mechanizmussal működött: az alkalmazottak a hozzájuk kerülő bevételekről és az általuk tett kiadásokról elszámoltak a kincstartó felé, aki bizonyára a szükséges szerkesztés – összevonások, egyszerűsítések, magyarázatok – végrehajtása után bemutatta elszámolásait a király, illetve a királyi tanács előtt.⁹³ Abból adódóan, hogy az alkincstartó számadásai közé bemásoltak egy külön listát, amely bizonyosan a Buda város 1494. évi, 2800 forintot kitevő adója terhére tett kiadásokat sorolja fel,⁹⁴ adódik az a következtetés, hogy az elszámolásra rendszerint jövedelmenként vagy jövedelemcsoportonként került sor: a kincstartó egyszerűen bemutatta, hogy egy adott „kalapba” mennyi pénz került és azt mire fordították. Ugyanezt tanúsítja az egyik 1494. évi tétel is, mely szerint az ötvenedből származó egyes pénzekről és élő állatban beszedett bevételekről külön jegyzék készült, amit már látott az uralkodó.⁹⁵ Kizártnak tartom ezek után azt, hogy a kincstartó készített volna éves elszámolókat az összes hatáskörébe tartozó jövedelemről, ezért nem is csodálkozhatunk azon, hogy ilyenek nem is maradtak fenn a korszakból.

Ha az elszámolás korabeli folyamata ez alapján egyszerűnek is tekinthető, nem volt az a kincstartói hivatal számunkra szinte láthatatlan munkája, amelyre a szórványadatok mellett leginkább a számadáskönyv alapján tudunk következtetni. Ennek egyik szegmense, hogy ha a kiadásokat a fentiek alapján az elszámolás megkönnyítése érdekében annak megfelelően tartották számon, milyen bevételből teljesítették azokat, akkor ezt követően – vagy ezzel párhuzamosan – a különböző jegyzékek adatait át kellett vezetni a kincstárral kapcsolatban álló személyek – értsd: tisztviselők, az udvartartás tagjai, kereskedők, katonák, mesteremberek, művészek stb. – külön-külön vezetett nyilvántartásaiba is. Ezek a jegyzékek tartalmazhatták a kincstár és a „kliens” közötti kapcsolat részleteit, azaz hogy az adott személy mire volt jogosult és milyen tényleges kifizetéseket kapott.⁹⁶ Ezek alapján állapították meg természetesen a kincstartói hivatal adósságait vagy követeléseit is. A számadáskönyv néhány helyén tetten is érhetők ezek a listák. Az udvari beszállító firenzei kereskedők felé fennálló adósságokat a király 1495 májusában, Visegrádon utalta ki az erdélyi adóból, miután a kincstartó bemutatta neki azokat a jegyzékeket, amelyek a tőlük átvett árukat sorolták fel.⁹⁷ Hasonlóképpen ilyen kimutatások alapján fizettek ki évekkel korábbi adósságokat Ráskai Balázs kamarásmesternek és Farkas Bálint váradi püspöknek.⁹⁸ Az egyes megyéknél szereplő „behajtatlanul ma-

⁹² Szk. 1315–1317., 2010–2019.

⁹³ Vö. Kubinyi: Kincstartók 48–49.

⁹⁴ Szk. 1338–1403.

⁹⁵ Szk. 35.

⁹⁶ Hasonlít ez a módszer ahhoz, amelyet az esztergomi érseki számadáskönyvek esetében Kuffart Hajnalka elemzett. Az érseki udvartartás alkalmazottainak „személyi számláit” az évente elkészített főkönyvekbe másolták be. Kuffart: Számadáskönyvek *passim*.

⁹⁷ Kubinyi András ezeket „registrum mercatorum”-nak nevezte: Kubinyi: Kincstartók 48.

⁹⁸ Szk. 655., 738. Itt persze felmerül az a lehetőség is, hogy a hitelezők egyszerűen felmutatták az adósságról szóló királyi kötelezvényeket, és ennek alapján utalták ki számukra a kölcsönösszeget.

radt” tételek jelentős részét is bizonyára átvezették a kedvezményezett, azaz az adót saját magának beszedő személy „számlájára”, mivel ez az utalványozás egyik gyakori formája volt (önmagában tehát keveset árul el a korabeli adóztatás határfokáról az, mekkora a százalékos arány a kirótt és a beszedett adó között).⁹⁹ De forrásunk egyik különleges része, a tisztségviselők szerződéseit felsoroló fejezet is ilyen személyi nyilvántartások éléről átmásolt szövegeket őrizhetett meg.¹⁰⁰ Az adósságállomány kezeléséről egyébként a számadáskönyv vajmi kevés információt tartott fenn, a kölcsönfelvételekről is csak akkor szerzünk tudomást, ha a bevételekből visszautalták azokat a hitelezőknek.

Mindez azt mutatja, hogy amikor 1496 nyarán megszerkesztették a számadáskönyvet, abba számos már lezárt elszámolást dolgoztak bele, méghozzá oly módon, hogy azok bevételi és kiadási oldalát egymástól elválasztották és a szerkesztmény különböző fejezeteibe másolták. Ez a jelenség leginkább a megyei adóelszámolásoknál érhető tetten, ahol az adószedők elszámolásából az ezek által királyi és/vagy kincstartói utalványra helyben kifizetett összegeket külön fejezetbe illesztették.¹⁰¹ Ez az eljárás a két mesterségesen megállapított „számadási év” miatt aztán némi korrekciót, illetve rugalmasságot követelt szerkesztőtől. Mivel a bevételi és kiadási oldalak eredendően összetartozó tételei az esetek többségében helyreállíthatatlanul elszakadtak egymástól, ez rendkívüli módon megnehezíti egyes tételek értelmezését, de legfőképpen az adatok ellenőrizhetőségét.

2. *A királyi jövedelmek.* Ha megvizsgáljuk, milyen jövedelemtípusokból könyvelt el bevételeket Ernuszt Zsigmond elszámolása, az eredményben először nehéz rendszert felfedezni. Az ugyanakkor kétségtelen, hogy összességében és a tételek számát tekintve egyaránt a rendkívüli (azaz a rendek beleegyezéséhez kötött) jövedelmek túlsúlya figyelhető meg. A korszakban e csoportba sorolták a magyarországi és az erdélyi rendek egy-, a szlavóniaiak félforintos adóját, a szászok által ugyancsak a király kérésére megajánlott rendkívüli taxát, valamint a városok rendkívüli adóját. A király állandó jövedelmeit, amelyek felett a rendek semmilyen befolyással nem rendelkezhetek, a királyi városok és a szászok rendes adója (cenzusa), a só- és nemesérbányák köré szervezett kamarák és a pénzverdék jövedelmei, a határvámok (harmincadok/huszadok), az erdélyi ötvened, a kunok és jászok adói képezték, végül természetesen ideszámíthatjuk a királyi uradalmak jövedelmeit.¹⁰²

⁹⁹ Annak okát ugyanakkor, miért nem hajtottak be egyes tételeket, a forrás nagyon ritkán közli. Haraszi Ferenc egy boszniai vár fenntartási költségeire Pest, a zágrábi püspök adósságtörlesztésére Pilis, Egervári László tárnokmester jajcai szállítmányai ellentételezésére Esztergom megyében és Szlavóniában kapott utalványokat, amelyeket birtokaik adójából szedhetek be (Szk. 363. és 668., 377., 433. és 724.). Kifejezetten gyakori lehetett, hogy a tisztségviselőknek ily módon utalták ki fizetésüket vagy annak egy részét (pl. Szk. 2558., 2670., 2824.).

¹⁰⁰ Szk. 2025–2037.

¹⁰¹ Az ilyen adószedői elszámolások sokkal több részletet őrizhettek meg, mint a számadáskönyv ezekből készült megyei kimutatásai. Lásd például a Veszprém megyei adószedők 1502. évi elszámolását: Solymosi: Veszprém 214–215., amely már nem tartalmazza helységenként a birtokosokat és portáik számát, tehát már eleve egy szerkesztett kimutatás. Vö. Körös megye 1495. évi adójegyzékével: Popisi 7–15.

¹⁰² A korabeli királyi jövedelmekre lásd pl. Kubinyi: Államszervezet 104–116., Uő: Udvarbírói hivatal, Draskóczy: Királyi jövedelmek, C. Tóth: Költségvetés. A rendes és rendkívüli jövedelmek szétválasztására lásd Soltész: Királyi számadások 5–6., Kubinyi: Kincstartók 34.

(A királynak régi szokás szerint az ország lakosságától évente és háztartásonként járó 20 dénáros adó, a kamarahaszna éppúgy beépült az egyforintos adó összegébe, mint a királyi városok cenzusa ezek rendkívüli adójába.¹⁰³)

Célszerű az utóbbi csoportot szemügyre vennünk, amelynek elvileg – ha a számadáskönyvre vonatkozó fenti meghatározásunk helyes – nem kellene megjelennie a forrásban. Ernuszt a Buda környéki királyi birtokok, valamint a kunok és jászok felett felügyeletet gyakorló budai provizortól csupán egyszer könyvelt el bevételt: ekkor a provizor a két népcsoport rendkívüli adójából adott át egy jelentős összeget a kincstartónak. Ennek azonban az volt az oka, hogy a kunoktól és a jászoktól éppen e kifizetés miatt nem szedték be az egyforintos adót,¹⁰⁴ azaz az ellentmondás csak látszólagos. Ugyanez a helyzet a komáromi és tatai uradalmak esetében: az itteni várnagy ugyancsak egyszer, méghozzá szintén az 1495. évi egyforintos adó pótlására fizetett be egy összeget a két uradalom földesúri adóiból.¹⁰⁵

A legtanulságosabb kétségtelenül a nagybányai kamara és az erdélyi sókamara esete: az előbbi tisztségviselőkkel ellentétben az ezek élén álló kamaraispánok a kincstartónak tartoztak elszámolással. Az innen származó jelentős jövedelmekből a számadáskönyv semmilyen bevételt nem rögzít, ami mással aligha magyarázható, mint hogy a rendek felé nem is kellett elszámolni ezekkel. Más kérdés, hogy a számadáskönyv összeállításakor több esetben felhasználták a kamaraispánok kincstartóhoz benyújtott elszámolásait, méghozzá abban az esetben, ha a kamarákhoz rendi jövedelmekből származó bevételek kerültek (például Nagybánya város rendkívüli adóját a kincstartó a bányamunkálatokra utalta ki).¹⁰⁶ Igen jellemző, hogy 1494-ben e kiadások mindegyikét egyes fejezetek elejére és végére, az időrendet megtörve illesztették be, ami jól mutatja, hogy az adott fejezeteket utólagosan egészítették ki ezekkel a tételekkel.¹⁰⁷ Ez egyfelől tökéletesen igazolja, hogy a kincstartó nem kezelte elkülönítve a hozzá kerülő rendi és nem rendi bevételeket, másfelől számos zavart okozott az előbbieket kimutatására szánt számadáskönyv összeállításakor. Például Torda 1494. évi adóját kiadásként vagy Kolozsvár 1495. évi adóját bevételként valószínűleg nemcsak a kincstartó, hanem a kamarák számadásából is átvették (ezek az adók ugyanis a kincstartó utalványára alapján a kamarákhoz kerültek), ami miatt vélhetően kétszer is megtalálhatók a számadáskönyvben.¹⁰⁸

Sokkal inkább magyarázatra szorul az a kérdés, miért számol el a számadáskönyv rendes királyi jövedelmekből származó bevételekkel is. E csoportból 1494-ben a szászok Márton-napi cenzusa, az erdélyi huszadok bérleti díja, az ötvened, 1495-ben a szolnoki, győri és fehérvári sókamarak bevételei kerültek részben vagy egészben a bevételek listájára, a szlavóniai harmincad, illetve a szebeni kamara bér-

¹⁰³ A városi rendkívüli adók és a cenzus kapcsolatára az 1490-es években lásd Neumann: Királyi városok 17.

¹⁰⁴ Szk. 54.

¹⁰⁵ Szk. 52.

¹⁰⁶ Szk. 31., 751.

¹⁰⁷ Szk. 751–752., 1318–1321., 2021.

¹⁰⁸ Torda: Szk. 18., 624., 1318. – Kolozsvár: Szk. 53., 2619., 2872.

leti díja pedig mindkét évben szerepel.¹⁰⁹ Ha kizárólag a bevételi oldal felől közelítünk a kérdéshez, képtelenség ebben bármilyen következetességet felfedezni, mert joggal tehetjük fel a kérdést, miért nem tüntették fel a többi harmincad vagy sókamara bevételeit is, vagy miért csak az egyik évben tették ezt.¹¹⁰ Az ellentmondás feloldása mégis egyszerű. Induljunk ki abból, hogy a kincstartói hivatal esetleg nem csupán azt kívánta igazolni, milyen célokra használta fel a rendi bevételeket, hanem azt is, hogy az adókéréskor meghatározott, elsősorban az ország védelmével kapcsolatos célokra milyen kiadásokat fordított. Fentebb amellet érveltem, hogy a kiadásokat eredendően a könnyebb elszámolás érdekében jövedelmenként vagy jövedelemcsoportonként könyvelték el, ez viszont azt jelenti, hogy ha egy adott kiadást szerepeltetni kívántak a számadáskönyvben, akkor ez „bevonzotta” természetesen azt a bevételt is, amihez eredetileg tartozott (például az erdélyi huszad és a szebeni kamara bérleti díjából rendezték az erdélyi vajda fizetésének egy részét).¹¹¹ Ezt persze pontosítani kell azzal az előbbi észrevétellel, hogy a kincstartó hivatalának mindennapi munkájában nem törekedtek a rendi és nem rendi jövedelmek szétválasztására, ami azt eredményezte, hogy például a kincstartó az 1494–1495 fordulóján zajló háborúk során teljesített kiadásait nemcsak a rendi, hanem a hozzá kerülő erdélyi jövedelmekből is fedezte, és ezek utólagos szétválasztása lehetetlennek tűnt. Arról van tehát szó, hogy a számadáskönyv összeállításakor a kincstartó elsődlegesen a rendkívüli jövedelmek felhasználásáról kívánt elszámolni, és ennek megfelelően a király hozzá kerülő rendes jövedelmei közül azokat, amelyek esetében erre lehetősége volt, kihagyta a számadáskönyvből. Az utóbbi csoportból azonban egyes bevételek vagy részeszegek „egy kalapba” kerültek rendkívüli jövedelmekkel, ami miatt utólag ezeket lehetetlen volt kizárni a készülő összeállításból. (Jellemző módon 1495 második felében, a békeidőből adódóan kisebb kiadások miatt kevesebb rendes jövedelemből származó bevételt könyveltek el a számadáskönyvben.)

Ez a magyarázat több szempontra is felhívja a figyelmet: egyfelől óvatosságot igényel az olvasó részéről az, hogy a rendes királyi jövedelmekből és a különböző bírságokból¹¹² származó bevételek számadáskönyvbe való bekerülése a fentiek alapján teljesen esetlegesnek tekinthető. Nézzünk erre egy példát: forrásunk egyik tétele szerint 1495 második felében, és csak ekkor, a fehérvári sókamara az általa értékesített só után 90 forintot adott át felettesének.¹¹³ Ebből nem következtethetünk arra, hogy 1494-ben a kamara nem termelt hasznót, sem arra, hogy 1495-ben ez a kamara teljes bevételét jelentette volna. Az adat csupán arra utal, hogy 1495-ben a kincstartó ezt a részletet – amelyet kamarásától feltehetően még annak elszámolása előtt „kért be” – más típusú (jelen esetben rendi jövedelemből származó) bevételekkel együtt költötte el, így azt az összeállításból nem hagyhatta ki.

¹⁰⁹ Csak 1494: Szk. 19., 34–35. (ötvened), 22. (szászok rendes cenzusa), 32–33. (erdélyi huszad). – Csak 1495: Szk. 2622–2624. (szolnoki, győri, fehérvári sókamarak). – Mindkét évben: Szk. 28., 2621. (szebeni kamara), 30., 2620. (szlavóniai harmincad).

¹¹⁰ A pozsonyi és soproni harmincadok esetében a kincstartó a bérbeadásakor egy kis összegű „foglaló” összeget elkönyvelt a számadáskönyvben: Szk. 16.

¹¹¹ Szk. 2031.

¹¹² Szk. 23., 36–37., 49–50.

¹¹³ Szk. 2624.

Jó hír lehetne ugyanakkor az, hogy a fenti gondolatmenet alapján a számadáskönyv – a rendes jövedelmekkel és a bírságokkal ellentétben – a kincstartóhoz került rendkívüli jövedelmek egésze után elszámolt. Ezt a megállapítást is szükséges apró, de igen fontos megjegyzésekkel árnyalnunk. 1. A forrás csak a pénzben és a könnyen „forintosítható” posztóban bevételezett tételekkel számol, azaz hiába keresünk borban, élelmiszerben, élő állatban, a kamarák esetében esetleg munkával teljesített befizetéseket.¹¹⁴ Ez összefügg az adóelengedések kérdésével is: a kincstár például Lőcse 1494. évi vagy például Kiszében mindkét évi adóját azért engedhette el, mert a két város élelmiszert küldhetett az 1494. tavaszi lőcsei kongresszusra. Nagybánya 1495. évi adója pedig azért hiányozhat az összeállításból, mert a kincstár ezzel ellentételezhette a város közreműködését az 1495-ben komoly összegű adóutalványokkal megtámogatott bánya felújításokban.¹¹⁵ 2. Ha a kincstár „ügyfelei” annak bárminemű követelését nem pénzben, hanem más vagyontárgyakkal, esetleg adósságleírással vagy éppen (hadi, hivatali, egyéb) szolgálattal teljesítették, annak nem kell szükségszerűen megjelennie a számadáskönyvben. Ez különösen vonatkozik az adóelszámolásokban „behajtatlan” tételekkel szereplő főpapokra, bárókra és nemesekre. Sajnos az esetek többségében e szereplők kincstartóval kötött megállapodásai homályban maradnak, jóllehet zömmel bizonyosan nem önkényes adómehtagadásról volt esetükben szó.¹¹⁶ 3. Különleges esetet képezhet a szászok 1495. évi, 23 ezer forintot kitevő rendkívüli adójának a kérdése: jóllehet az év utolsó napjaiban a szebeni polgármester ennek egy részét bizonyosan átadta az uralkodónak,¹¹⁷ mivel abból már kifizetéseket nem teljesítettek, így bevételként sem tüntették fel a számadáskönyvben.

Eddigi gondolatmenetünkéből olyan következtetések is levonhatók, amelyek a számadáskönyvben található kiadások általános értékelésére vonatkoznak. Mivel a kincstartó a rendi és a nem rendi jövedelmekkel együtt gazdálkodott, magától értetődően a kiadások között is keverednek az ország védelmét és egyéb ügyeit érintő, valamint az udvari jellegű tételek. Kétségtelen tény azonban, hogy az előbbieket sokkal inkább hangsúlyos szerepet játszanak a forrásban, ami – ha felidézzük, hogy az egyforintos adó az összes bevételnek az első „számadási évben” mintegy 60, a másodikban 91 százalékát tette ki – aligha csodálható: jellemzően nem ez az adótípus volt az, amelyből az udvari méltóságviselőket és alkalmazottakat fizették, hiszen ennek döntő részét az udvari sereg és a katonai tisztségviselők fizetésére, hadi kiadásokra és a végvárok fenntartására fordították. Ez viszont fokozottan hívja fel a figyelmet arra, mennyire veszélyes e kiadások alapján a királyi udvar anyagi lehetőségeire, azaz gazdagságára vagy éppen szegénységére következtetni. Hogy egy példát említsünk,

¹¹⁴ Például a városi adó sófejtéssel való megváltására lásd DF 215542. (1490).

¹¹⁵ Neumann: Királyi városok 26–27., 35–37.

¹¹⁶ Vö. Kanizsai György esetével, akinek a kincstartó hadakozás (illetve talán pohárnokmesteri fizetése) fejében 1494-ben kiutalta birtokai adóit (Szk. 72–74.). Az adómehtagadásra, illetve az ezzel kapcsolatos utólagos elszámolásokra a kincstartóval lásd Szk. 24–27., 1547–1548.

¹¹⁷ A szászok rendkívüli adóját Csukás György szebeni polgármester szállította a királyhoz, aki legkésőbb december 26-án már az udvarban tartózkodott Bácsott (Szk. 3135.), majd egészen 1496 februárjáig a király mellett maradt, Pozsonyba is elkísérve őt (DF 245231., vö. DF 245419–420.). Az összegre és forrásaira lásd Neumann: Királyi városok 23., 30.

abból adódóan, hogy e számadásokban szinte egyáltalán nem találunk adatokat a budai várban vagy más királyi ingatlanok területén zajló építkezésekre (sőt még karbantartási munkálatokra sem), esetleg különböző művészek alkalmazására, semmiképpen nem lehet ezek hiányára következtetni. Az, hogy Antonio Bonfininek a műve megírásával kapcsolatos dologi költségeire a két év alatt 22 forintot, írnoka fizetésére két forintot fizettek ki,¹¹⁸ csupán annyit jelent, hogy a számadáskönyvben elszámolás alá vont bevételekből ennyit bocsátottak mindössze a rendelkezésére. Az ilyen kiadások fedezésére alapvetően a király állandó jövedelmei szolgálhattak, különösen – miként Mátyás király idejében is – a budai provizorhoz került bevételek.¹¹⁹

Végezetül még egy jelenségről kell említést tennünk. A kincstartónak volt néhány beosztottja, akinek a feladatát egy-egy végvár fenntartásának megszervezése képezte. 1494 novemberétől ilyennek tekinthetők a zenggi kapitányok, legkésőbb ugyanekkortól a nándorfehérvári, 1495 nyaratól pedig talán a jajcai provizor is.¹²⁰ Mindnyájan kezeltek királyi jövedelmeket, például a nándorfehérvári provizor alighanem a helyi főharmincadot a hozzá tartozó leányharmincadokkal, de kezén lehetett az üresedésben lévő szerémi püspökség is.¹²¹ Elszámolásaikat a számadáskönyvbe nem másolták be, aminek az okai most már jobban érthetők: a magyar rendek felé nem kellett elszámolni a horvátországi királyi jövedelmekkel (ezekkel a zenggi kapitány és a horvát bán gazdálkodott), sem azzal, hogy a végvári tisztségviselőkre milyen állandó királyi jövedelmeket és királyi uradalmakat bízta feladataik ellátására. Miként az erdélyi só- és a nagybányai bányakamarák esetében, a számadáskönyv e tisztségviselőkkel kapcsolatban is csak a rendi adókból részükre átadott összegeket sorolja fel. Ennek ellenére a kincstartóban megvolt az a szándék, hogy bemutassa a rendeknek azt, mekkora összegeket fordít az uralkodó évről évre a végvárak fenntartására, illetve a rendi tisztségviselőnek tekinthető nádor fizetésére. A két számadási időszak közötti fejezet alighanem a rendek tájékoztatására szolgált, egyben igazolta, hogy az uralkodó más összegeken túlmenően 16 ezer forint értékű sőt adt az ország védelmében részt vevő katonai tisztségviselők és a nádor fizetésére.¹²²

A forrás

A kódex rövid leírása

A 335 papírlévlépből álló, az Országos Széchényi Könyvtárban Cod. Lat. 411. jelzettel ellátott kódex kizárólag Ernuszt Zsigmond kincstartó számadáskönyvét tar-

¹¹⁸ Szk. 1506–1507.

¹¹⁹ Kubinyi: Udvarbírói hivatal, különösen 256.

¹²⁰ Szk. 809., 873., 2419.

¹²¹ Szk. 2030.

¹²² Szk. 2027–2037.

talmazza.¹²³ A levelek mérete 286×217 mm, döntő többségükön látható vízjel, amely minden esetben egy kétkarú mérleg körben, kerek serpenyővel. A kötet 31, különböző terjedelmű ívfüzetből áll,¹²⁴ az utolsóból négy levelet, valamint ezt követően egy teljes ívfüzetet (sexterniót) kivágtak, bizonyára azért, mert üresek voltak. A bekötés előtt az ívfüzeteket azonos méretűre vágták, ami miatt az utolsó oldalukon, a jobb alsó sarokba frott őrszavak nagy része is eltűnt vagy csak a betűk teteje maradt meg.¹²⁵

A jelenlegi, tintával írt levélszámozás kora újkori (talán 16. századi), 1-től 333-ig terjed. A teljes levélszámozás képest mutatkozó kétlevélnyi különbséget az okozza, hogy az első, üres levelet nem számozták be (ezen csak különböző, ceruzával írt gyűjteményi bejegyzések olvashatók), továbbá két lapra is a 88-as fóliószám került. A levelek külső sarka felül számos helyen csonka, ami miatt részben vagy egészben hiányzik a levélszám. Két későbbi kéz – a korábbi tintával, a későbbi ceruzával – a csonka levelek közül néhányra beírta a levélszámot.

Az első, beíratlan levél kivételével minden fólión látszik – bár helyenként csak nagyon halványan – a vakvonalazással jelölt keretvonalazás. Az írástükör mérete függőleges irányban 166–171 mm. Vízszintes irányban jobb- és baloldalt két-két függőleges vonal jelöli az írástükört, így egy szélesebb (98–101 mm) és egy keskenyebb (51–68 mm) tükör jött létre. A sorok száma oldalanként 11 és 22 között váltakozik.

A kéziratot egyszerű, barna bőrkötés védi, amelynek csak a gerincén látható vaknyomások díszítés. Alighanem ez a kódex eredeti kötése. Az elülső kötéstáblán még látszanak a táblákat összefogó két pánt nyomai. A gerinc felső részére ragasztott hiányos papírcédulán a következő újkori felirat olvasható: „Registru[m] proven-tuu[m] regni Hunga[ri]ae [a]nn. 1494 et 1495.” A gerinc alsó részére ragasztott, néhol már lekopott papírcédulán újkori, részben nyomtatott, részben kézzel írott szöveg áll. A két nyomtatott sor: „[C]ODEX MS. His[t. P]rof.”,¹²⁶ alatta kézzel írott szám: „CCCCLXXXVI[I]”, amit ma már olvashatatlan kézírás követ (talán *olim*-mal kezdődik). A cédula a bécsi császári könyvtár 18. századi jelzetét adja meg,¹²⁷ amely megtalálható az első, számozatlan levél rektóján is. Ez a jelzet szol-

¹²³ Vö. Bartoniek: *Codices* 376. (411. sz.). – A kódexről kérésemre Kertész Balázs készített leírást, az alábbiakban az ő méréseire és megállapításaira támaszkodom. Segítségét ezúton is köszönöm.

¹²⁴ Az ívfüzetek a hozzájuk tartozó fóliószámokkal így következnek: 2 VII^{1–27} + VI^{28–39} + V^{40–49} + (VI+1)^{50–62} + VII^{63–76} + 5 V^{77–125} + VII^{126–139} + 6 V^{140–199} + VI^{200–211} + IV^{212–219} + V^{220–229} + (V+1)^{230–240} + 2 V^{241–260} + VII^{261–274} + V^{275–284} + VI^{285–296} + 3 V^{297–326} + (V+1–4)^{327–333}.

¹²⁵ A teljesen megmaradt vagy csonkasága ellenére is rekonstruálható őrszavak: Restant (39v), pro duobus centenariis pulverum (62v), [octavo] N[ovem]bris (76v), Sexto die Ianuarii Poffa nuntio (95v), Eodem die ad relationem Bradach (105v), Eodem die magistris cocorum domini regis (189v), Ad conductionem eorundem vinorum (211v), Electis nobilibus (250v), Eodem die Vencheslao (306v), Eodem die manibus M(agistri) Pauli sartoris (326v). – Csak a betűk tetejéből látszódnak vonalak: 86v, 115v, 125v, 139v, 159v, 169v, 199v, 240v, 260v, 284v, 316v. – Semmi sem látszik az ívhatáron: 13v, 27v, 49v, 149v, 179v, 219v, 229v, 274v, 296v, 333v.

¹²⁶ A *Hist. Prof.*-ből (*Historiae Profanae*) csak betűk látszódnak, a hiányzó betűket a kódex egyik, 1754 előtti másolata (Klimo katalógus ms. 406.) és a kötet első leírása (Kollár: *Supplementa* 695–698.) által megadott jelzetből pótoltam.

¹²⁷ Kollár: *Supplementa* 695., vö. Klimo katalógus ms. 226., ms. 406.

gáltatja a legkorábbi fogódzót a kódex provenienciájának meghatározásához.¹²⁸ Az elülső és hátsó kötéstáblákon csak a későbbi bécsi és a jelenlegi budapesti könyvtári jelzetek láthatók.¹²⁹ A kötet az Ausztria és Magyarország között 1932-ben megkötött velencei egyezményt követően került a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára, a későbbi Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményébe.¹³⁰

A kódex kézirásai

Jóllehet a számadáskönyvet tartalmazó kódex kisszámú marginális megjegyzése, egyes összegzései, illetve kiegészítései több személyhez köthetők, az alapszöveg mindvégig ugyanazon írnok munkája. Kélté nem határozható meg, de az kétségtelen, hogy a kincstartó alkalmazásában állt: jellegzetes kurzív bastarda írása ugyanis három Ernuszt neve alatt kelt levélen is felfedezhető,¹³¹ sőt két olyan királyi parancslevélen is, amely tartalma alapján a kincstartó környezetében készült.¹³² Ha megvizsgáljuk az öt levél keltezését, egyedül az 1495. március 28-án, Pécsen kibocsátott királyi levél keletkezett olyan alkalommal, amikor a kincstartó és helyettese, a budai kincstartói hivatal élén álló alkincstartó külön helyen tartózkodott. Mégis, ha ezt egybevetjük azzal a ténnyel, hogy ez a kézírás sem a korábbi, sem a későbbi kincstartók alatt nem tűnik fel a kincstartói hivatalban, igen valószínű, hogy az írnokot Ernuszt Zsigmond hozta magával kinevezésekor, akinek bukásakor ő is vele távozott. Feltehetően a pécsi püspök 1498. évi, egyházmegyéje híveihez szóló körlevelét is ő írta meg,¹³³ ami tovább erősítheti azt a gyanút, hogy Ernuszt a számadáskönyv jelenlegi formájának összeállítását egyik saját, talán Pécsről vagy környékéről származó jegyzőjére bízta. Mindazonáltal az is bizonyos, hogy abban a nyolc hónapban, amikor Ernuszt a király kíséretében járta az országot (1494 júliusa–1495 márciusa), levelezését egy másik írnok végezte,¹³⁴ következésképpen a majdani számadáskönyv másolóját a kincstartó ez idő alatt valamilyen más – pénzügyigazgatási vagy egyéb – feladatra rendelte.

Az írnok számára a számadáskönyv elkészítése elsősorban *másolási*, és *nem szerkesztési* feladatot jelentett. A számadáskönyv egyértelműen tisztázatnak tekinthető, nagyon kevés javítással. A számos névelírás, rontott számjegy, vagy éppen rosszul

¹²⁸ A császári könyvtár első, ún. Blotius-féle (1597) katalógusában a kötet nem szerepel (vö. Menhardt: Blotius).

¹²⁹ Nationalbibliothek in Wien, Handschriften-Sammlung 3418., Cod. Lat. medii aevi 411. (elülső kötéstábla), Cod. Lat. medii aevi Musei Nat. Hung. Nr. 411. (hátsó kötéstábla).

¹³⁰ Bartoniek: Codices 365. (403. sz.).

¹³¹ 1494. II. 18. Buda: DF 260146., 1495. VI. 5. Buda: DF 204032., 1495. X. 25. Szeged: DL 46327.

¹³² 1494. III. 20. Eger: DF 240768., 1495. III. 28. Pécs: DF 204030. – Az egri keltezésű levél esetében bizonyosnak tűnik, hogy az oklevelet a király egri tartózkodása alatt Budán írták meg a kincstartó utasítására, majd a cseh kancellárnál lévő cseh királyi pecséttel erősítették meg.

¹³³ DL 20638. – Az írás összképe némileg változott (ez persze a különböző irattípusból is adódhat), de az egyes betűk jellegzetes írásmódja így is feltűnő hasonlóságot mutat a számadáskönyvet megíró írnokéval.

¹³⁴ Ennek a számos kincstartói levelet író kéznek az írása jelenik meg Tolnai Máté szolnoki kamarás 1494. októberi levelében is (DF 245525.). Korábbi tanulmányomban tévesen írtam róla, hogy a számadáskönyvet író kézzel azonos (Neumann: Királyi városok 20., vö. uo. 42.).

elkönyvelt összeg mellett szól, hogy az írnok az előtte álló, bizonyára különböző kezek által írott jegyzékeket mechanikusan lemásolta, és e fárasztó munka közben természetesen sokszor hibázott. Ez persze nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy az előkészítő munkálatokból – azaz a lemásolásra kijelölt jegyzékek összeállításából – is kivette a részét. Magától értetődően ő írta az ívfüzetek végére az órszavakat.¹³⁵ A másoláson túl feladatához tartozott az oldalanként megadott lapalji összegek kiszámítása. Ezzel kapcsolatos hibái is amellest szólnak, hogy a „sikkasztás gyanús” esetek nem hozzá köthetők, hiszen a számadó kárára és javára egyaránt elkövetett számítási hibákat.

Az egyes oldalak összegét nem közvetlenül azok megírása után számolta ki, hanem valószínűleg ívfüzetenként vagy éppen munkája legvégén: egyfelől a tinta olykor az összeg esetében a szövegtől eltérő árnyalatú, máskor viszont egyértelműen látszik, hogy az oldal utolsó tételét utólag biggyesztette a lap aljára, márpedig ennek a részösszegét is tartalmazza az oldal összege. Ezeket a tételeket rendre sűrűbb sorokkal, általában némileg kisebb betűvel illesztette be.¹³⁶ Néhány esetben mintha nem ő számolta volna ki és írta volna le a lapalji összegeket. A jelenséget mással nem tudom magyarázni, mint hogy az írnok a fejezetek, illetve a „számadási évek” végén álló összegeket a kincstartói hivatalban dolgozó munkatársaival számoltatta ki, akik miután hozzáfogtak a lapalji összegek összeadásához, pótolták a hiányzó értékeket – de más változtatást feltehetően nem végeztek a szövegen.¹³⁷

A számadáskönyv összeállítása, illetve az ívfüzetek összefűzése után egy újabb személy ellenőrizte a kéziratot vagy annak egyes részeit, és ha fontosabb hibát vagy hiányosságot talált, azt a lap szélére vagy aljára, egyszer pedig a szövegközbe írott megjegyzéseivel jelezte. Munkája elsősorban a rövid bevételi, valamint az adóelszámolásokat és -utalványokat tartalmazó fejezetek szövegén hagyott nyomot, a három terjedelmes „kiadási naplóban” csupán egyszer fedezhető fel egy általa írt számösszeg.¹³⁸ Kézírása azonosnak látszik azzal, amely Vémeri Zsigmond leleszi prépost 1494. októberi levelében¹³⁹ tűnik fel, így az ellenőrzést bizonyára Vémeri, vagy ha levele nem saját kezű volt, esetleg a jegyzője végezte el. Az, hogy ez a

¹³⁵ Felsorolásukat lásd a 125. jegyzetben.

¹³⁶ Utólag beillesztett tételeknek tűnnek: Szk. 668., 2678., 2790., 2877., 2900., 3043., 3052., 3059. – Az utólagos beillesztések zömét feltehetően az előzte meg, hogy az írnok a másolás során kihagyott egy tételt, amelynek valahogy helyet kellett találnia. Máskor egy-egy tétel kihagyását, majd pótlását nem a zsúfoltabb elhelyezés, hanem a tartalmilag összetartozó tételek megváltozott, hibás sorrendje jelzi, nevezetesen az, hogy előrébb került az a tétel, amelyben már egy visszautaló névmás szerepel, és csak ezt követi az a sor, amelyben a névmás által jelzett személy vagy tárgy neve szerepel (pl. Szk. 1051–1052.). Jellemző módon a másoló ilyenkor sem nyúlt bele a tételek szövegébe, ami még inkább arra utal, hogy semmilyen szerkesztést nem hajtott végre a szövegen.

¹³⁷ Az első „számadási évben” mintha egy másik kéz adta volna össze a 129r, 136r, 167v és 170r oldalak értékeit. A szövegtől sokkal inkább eltérő az az írás, amely a „második évben”, a 292v–295v és 296v oldalakon látható. A közbeeső 296r oldalon a kötetet másoló írnok beszúrt egy tételt a lap aljára és ő is adta össze az oldal összegeit. A 324v–326v oldalak esetében bizonytalan, más kézírásról van-e szó.

¹³⁸ A kivétel az Szk. 1319. tétel, ahol mindenféle megjegyzés nélkül arab számmal javította az oldal összegét.

¹³⁹ DF 246518.

kézírás már Ernuszt kincstartósága előtt is megjelent a kincstartói hivatalban,¹⁴⁰ mindkét lehetőséget támogatja, hiszen Vémeri Szegedi Lukács kincstartósága idején (1492–1494) az alkincstartóságot töltötte be.¹⁴¹ Az ellenőrzést végző személy nemcsak lapalji összegeket javított (négyyszer),¹⁴² fejezetvégeket pótolta (kétszer),¹⁴³ vagy végzett pontosítást a szövegen (egyszer),¹⁴⁴ hanem bizonyosan összevetette az adószedők benyújtott elszámolásait a számadáskönyvbe foglalt tételekkel, és ennek során jelezte észrevételeit (kétszer).¹⁴⁵ A kincstár tisztségviselővel kötött szerződéseiről készített összeállításban kiegészítette a nádornak járó juttatások felsorolását (kétszer).¹⁴⁶ Emellett minden megyei elszámolás végén arab számmal megadta a behajthatlan tételek összegét, majd ezeket mindkét év adókimutatásainak a végén összegezte, immáron római számmal.¹⁴⁷ Feltűnően kevés hibára hívta fel a figyelmet, és a számítások nála sem mindig pontosak.¹⁴⁸

Tekintettel arra, hogy Ernusztot éppen Vémeri követte a kincstartóságban, éppenséggel felmerülhetne az a lehetőség, hogy a prépost az országgyűlés megbízásából ellenőrizte a számadáskönyvet. Ez ellen szól ugyanakkor az, hogy az általa tett megjegyzések rendre a számadáskönyv másolójának számítási hibáira vonatkoznak csupán, és egyáltalán nem tett erőfeszítéseket arra, hogy gyanúsabb esetekre hívja fel a figyelmet. Míg a bevételek között szereplő ezerforintos tévedés akár sikkasztási kísérletnek is felfogható lenne, a kiadások között a másoló a római számok helyi értékeinek rontásával vagy elhagyásával éppen a számadót, és nem a királyt vagy a rendeket károsította volna meg több ezer forinttal. A felülvizsgálatot végző személy részéről csupán egy megjegyzés fogható fel úgy, hogy visszaélésre gyanakodott, de itt is lehetséges más értelmezés.¹⁴⁹ Mivel Vémeri 1494–1496 között is a kincstartói hivatalban dolgozott, ahol komoly megbízatásokat kapott Ernuszt Zsigmondtól, ráadásul aligha a kincstartó akaratától függetlenül került még az országgyűlés előtt a kincstartói hivatal élére adminisztrátori rangban,¹⁵⁰ megjegyzései inkább arra szolgálhattak, hogy ezeket a nyilvánvaló hibákat ne az országgyűlési vizsgálat hozza majd felszínre. Vémeri tehát végső soron ura, Ernuszt Zsigmond érdekében járt el, ebből adódóan nem jelenthető ki teljes bizonyossággal, hogy végül a ránk maradt kéziratot terjesztették a vizsgálóbizottság elé.

A kódexben látható többi kézírás már bizonyosan az újkor évszázadaiból való. Az egyik a címlapon megadta Zsigmond pécsi püspök családnevét *Ernustum* formában.¹⁵¹ Egy másik kéz tulajdonosa Pozsony és Moson megyék adójának összevont

¹⁴⁰ Pl. DF 215874. (1493).

¹⁴¹ Arch. I. 131.

¹⁴² Szk. 35., 38., 640., illetve talán Szk. 1319. is idesorolandó.

¹⁴³ Szk. 633., 2626.

¹⁴⁴ Szk. 19.

¹⁴⁵ Szk. 708., 732.

¹⁴⁶ Szk. 2036–2037.

¹⁴⁷ Szk. 619., 2614.

¹⁴⁸ Elképzelhető, hogy hozzá köthető még az Szk. 2787. javítása, ahol a sor végéről valaki kihúzott egy ott valóban felesleges összeget, de a lapalji összegből a kihúzott értéket már nem vonta le.

¹⁴⁹ Szk. 732.

¹⁵⁰ Lásd a 22. jegyzetet.

¹⁵¹ Szk. 1. (fol. 1r).

kimutatásában fontosnak tartotta jelezni, hogy Scharfeneck és uradalma Moson megyében fekszik (*Moson*).¹⁵² Azonos-e bármelyik a kódex lapjait beszámozó kézzel, nem tudjuk megállapítani. Az sem dönthető el, ki tett négy helyen a margóra egy-egy + jelet, így jelölve meg egy-egy számára érdekes jelenséget.¹⁵³

A kiadás jegyzeteiben az ellenőrzést végző kezét *Scriptor B*-nek neveztem. A hozzá, illetve a másolóhoz nem köthető lapalji összegzések, jelzések, illetve újkori szavak esetében csak jeleztem, hogy ezek más kéztől származnak.

A számadáskönyv áttekintése, tételeinek értelmezése

A számadáskönyv felépítését a szakirodalom – legpontosabban Kubinyi András – régen tisztázta már.¹⁵⁴ Fentebb már szóltam róla, hogy a kincstartói hivatal alkalmazottai az összeállítást a két egyforintos adó beszédéséhez igazodva két számadási időszakra osztották fel, ezeken belül pedig öt bevételi és hat kiadási fejezetet különítettek el. A második „év” egyetlen kiadási fejezete ugyanakkor egyértelműen két jegyzéket takar, az adóutalványokét és egy „kiadási napló”-ét, ezeket mindeképpen érdemesnek tűnt megkülönböztetni. A számadáskönyv szerkezetét és fejezeteinek összegeit a következő táblázat mutatja be.

Sokkalta érdekesebb kérdés, mi volt a jellemző azokra a jegyzékekre, amelyekből 1496 nyarán összeállították a korunkra maradt számadáskönyvet. Teljesen világos, hogy ehhez már kész – az uralkodónak, illetve a királyi tanácsnak bizonyára már be is mutatott – elszámolásokat használtak fel, amelyeken csak kisebb változtatásokat hajtottak végre a mesterségesen létrehozott számadási időszakok miatt (lásd feljebb). A kincstartói hivatal gazdálkodásának részletes bemutatása természetesen nem lehet e bevezető tárgya, így ezúttal csak néhány szempontra szeretném felhívni a figyelmet, amelyek segíthetik az olvasót a számadáskönyv tételeinek helyes értelmezésében.

1. A bevételi fejezetekben közölt értékek gyakran több részletben bevételezett összegeket takarnak, elsősorban ezért nincs mellettük konkrét időpont. A bizonyára a kincstartói hivatal bevételi naplójában dátum szerint is rögzített részleteket a király felé tett elszámolás előtt összegezhették. A kincstartó Budától való távolléte idején magától értetődően legalább két bevételi naplóval kell számolni, amelyekben természetesen az egyforintos adó folyamatosan érkező részleteit is számon tartották.

2. A három, időrendbe szedett kiadási fejezet valójában nem nevezhető kiadási naplónak, ez indokolja a kifejezés idézőjelek közötti használatát. Arról van ugyanis szó, hogy a kincstartó és helyettese külön vezetett – leggyakrabban kisebb kiadásokat, mint útiköltségeket, borralalókat, fizetések részleteit tartalmazó – kiadási naplói képezték az összeállítások alapjait, amelyeket aztán számos más jegyzékből származó kiadással egészítettek ki, sokszor e jegyzékeknek csak a végösszegét tün-

¹⁵² Szk. 506. (fol. 39r). – A két szót csak az FHKA-ban lévő másolat (lásd a 4. jegyzetet) tartalmazza.

¹⁵³ Szk. 35., 597., 2548., 2549.

¹⁵⁴ Kubinyi: Kincstartók 46–48.

A számadáskönyv fejezetei és ezek forintban megadott összegei

	Fejezet (és kezdő tételszáma)	Fejezet tartalma	Bevételek (A számadás másolója szerint)	Bevételek (A lapalji összegek eredménye)	Kiadások (A számadás másolója szerint)	Kiadások (A lapalji összegek eredménye)	Kiadás (A lap összeg javításá
1. „számadási év” (1494. január 31. – 1495. július 15.)	1. (1.)	Városi és egyéb bevételek 1494	59 039,5	60 039,5			
	2. (39.)	Városi és egyéb bevételek 1495	12 107,5	12 107,5			
	3. (56.)	Egyforintos adó 1494	106 158,5	106 158,5			
	4. (622.)	Kassai kiadások 1494. május			5751*	5751	5751
	5. (634.)	Adóutalványok 1494			–	53 920,5	58 411
	6. (750.)	Kincstartó kiadásai 1494. július 28. – 1495. július 14.			–	29 712,25	30 735
	7. (1322.)	Alkincstartó kiadásai 1494. január 31. – 1495. július 15.			–	101 526,655	101 606
	8. (1994.)	Lőcsei posztójegyzék, Bu- da és Pest beszállításai, egyéb kiadások			–	6040,3	6040
		<i>Összesen</i>	<i>177 305,5</i>	<i>178 305,5</i>	<i>196 944</i>	<i>196 950,705</i>	<i>202 544</i>
Szerződések	9. (2025.)	Szerződések					
2. „számadási év” (1495. július 19. – december 31.)	10. (2038.)	Egyforintos adó 1495	125 629	113 298,5			
	11. (2618.)	Egyéb bevételek 1495	11 005*	11 005			
	12. (2627.)	Adóutalványok 1495			–	92 642	92 634
	13. (2873.)	Kiadások 1495. július 19. – december 31.			–	46 241,85	46 236
		<i>Összesen</i>	<i>136 634</i>	<i>124 303,5</i>	<i>138 884</i>	<i>138 883,85</i>	<i>138 870</i>
Összesen (23 hónap)			313 939,5	302 609	335 828	335 834,555	341 415

* Nem a másoló, hanem a „B jelű kéz” összegzése.

tetve fel. Jellemző módon így jártak el például a külföldi követek ellátásával kapcsolatos kiadásokkal vagy a hosszabb ideig tartó munkálatok kifizetésével. Egy-egy ilyen végösszeget tartalmazó tétel értelmezésekor óvatosságot igényel az, hogy nem minden esetben egyértelmű, a kiadási napló mely időpontja alá sorolták be ezeket a végösszegeket, más szavakkal: az eredeti jegyzék első dátuma vagy az adott kiadásokat felügyelő alkalmazott elszámolásának időpontja szerint.¹⁵⁵ Páratlan adatgazdagsága ellenére a számadáskönyv sok olyan nagy összegű kifizetést regisztrál, amely a részletek elhagyása miatt jelentősen korlátozza az udvar mindennapi életének a megismerését: ilyenek az uralkodónak átadott vagy elküldött kisebb-nagyobb készpénzösszegek, amelyekből a kincstartó távolléte esetén gyakran az udvar vagy királyi kíséret költségeit fedezhették (például a lőcsei kongresszus idején),¹⁵⁶ vagy a palotások fizetését könyvelő Kubinyi László deáknak átadott pénzek, amelyek a két év alatt közel 79 ezer forintra rúgtak.¹⁵⁷ Be kell látnunk, hogy a számadáskönyvben elszámolt összes kiadás mintegy negyedét az összeállítás nem részletezi.

3. A kiadások elkönyvelésének témaköréhez kapcsolódik a fizetési utasítások kérdése is. Ezeket alapvetően három csoportba sorolhatjuk: 1. a király *commissióira* vagy *mandatumaira*, 2. a királyi tanács és a királyi udvartartás tagjai által adott *relatiókra*, végül 3. a kincstartói hivatalon belüli utasításokra, azaz a kincstartó *commissióira* és a beosztottak *relatióira*. Az első csoportba természetesen nemcsak a király szóban, írásban, kötelezvény formájában adott utasításai, hanem a királyi tanács döntései is beletartozhattak. A második típus nagyrészt az állandó királyi felhatalmazás alapján eljáró tisztségviselők utasításait jeleníti meg, például a magyar és a cseh kancellár elsősorban diplomáciai, a leggyakrabban szereplő Bradács Lőrinc kamarás udvartartással kapcsolatos ügyekben intézkedett. Ezek esetében azért van szükség óvatosságra, mert előfordulhatott, hogy a relációra tett kifizetéseket a referens megelőlegezte, így a könyveléskor csupán a kiadások jóváírására kerülhetett sor, de arra is találunk számos példát, hogy az utasítást feltehetően rögtön, vagy éppen jóval később teljesítették. A számadáskönyv adatainak feldolgozását illetően leginkább az adhat okot félreértésre, hogy *az egyes tételekben említett esemény, az azzal kapcsolatos kifizetés, végül ennek elkönyvelése nem feltétlenül történt egy időben*. A feltüntetett időpont általában, de nem kizárólagosan, a legutóbbival azonos, amely gyakran napokkal-hetekkel követi csak a másik kettőt.

Főbb politikai események 1494–1495-ben

A számadáskönyv értelmezéséhez feltétlenül szükséges, hogy röviden, csupán vázlatpontokban áttekintsük a két esztendő történéseit.¹⁵⁸ Ernuszt Zsigmondot

¹⁵⁵ Az előbbire példa a hadiszergyártásban részt vevő munkások és kőművesek (Szk. 1643–1644.), illetve a lengyel követség ellátására fordított pénzek elszámolása (Szk. 1927., vö. uo. 1958.), az utóbbira a török követséggel kapcsolatos elszámolások 1495 tavaszán (Szk. 1243–1247.).

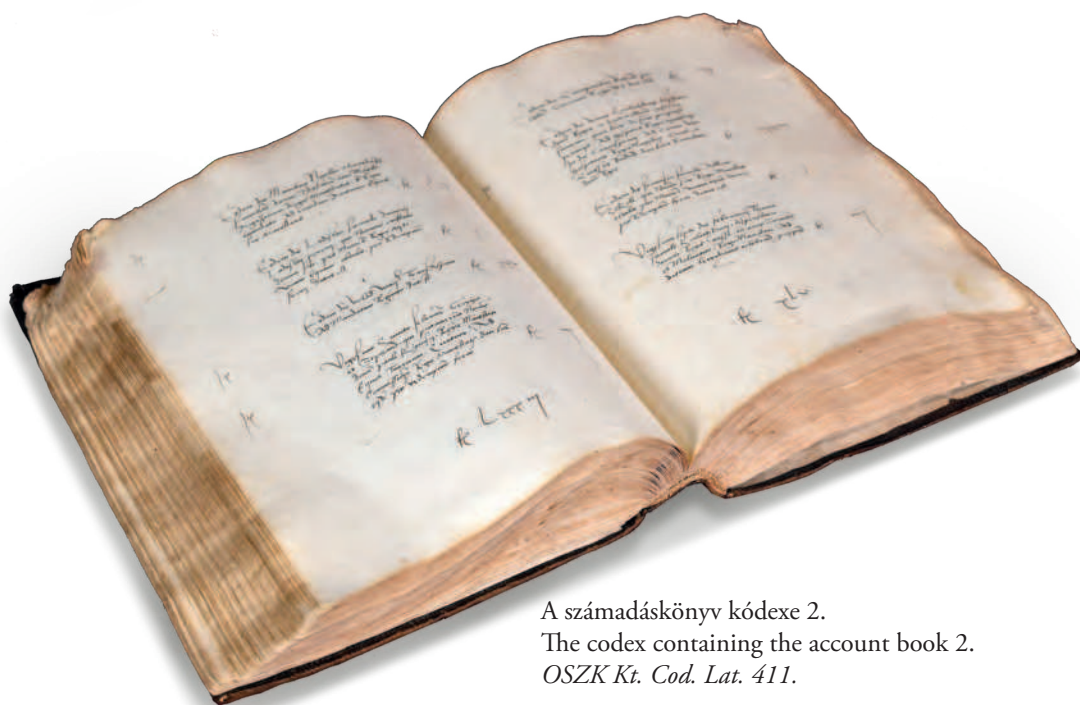
¹⁵⁶ Lásd pl. Szk. 623., 1481., 3043., 3068. stb.

¹⁵⁷ Szk. 1982.

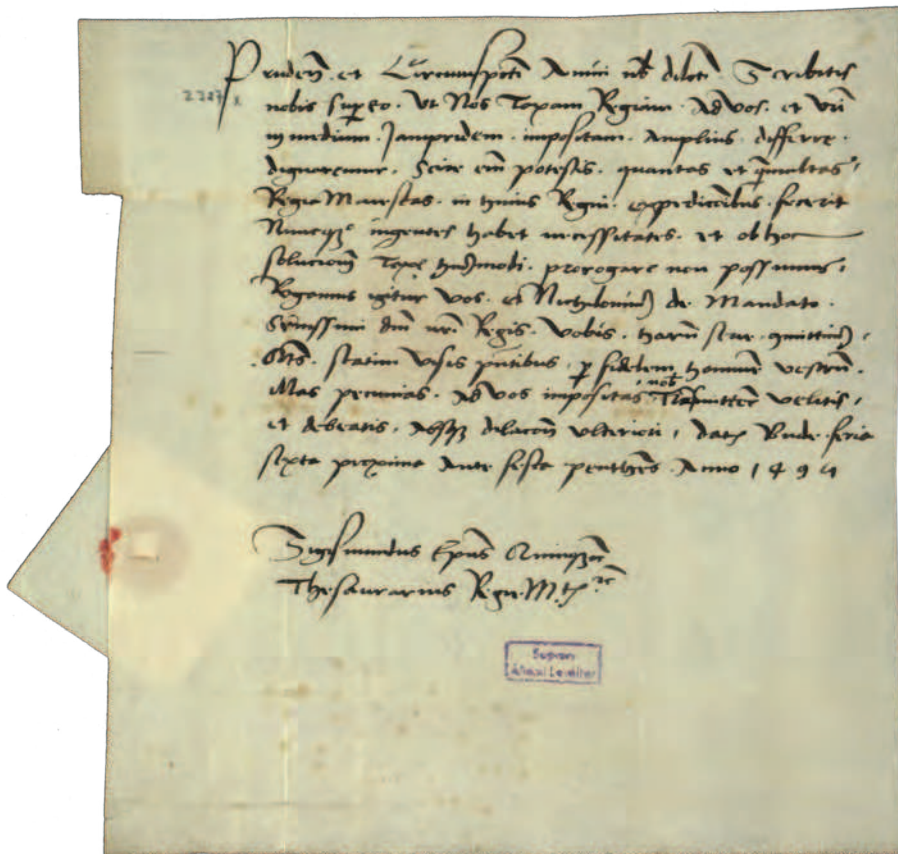
¹⁵⁸ A király itineráriumának pontos adatait lásd az I. függelékben, térképen: Neumann: Délvidéki utazások 50–51.

A számadáskönyv kódexe 1.
The codex containing the account book 1.
OSZK Kt. Cod. Lat. 411.

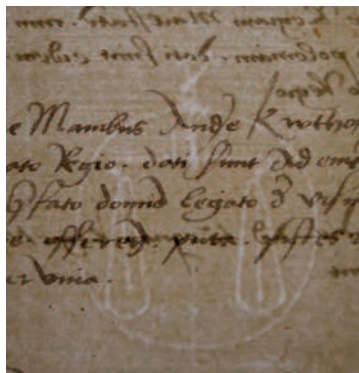
A számadáskönyv kódexe 2.
The codex containing the account book 2.
OSZK Kt. Cod. Lat. 411.

Ernusz Zsigmond kincstartó 1495. június 5-i levele Sopron városához (a kódex másolójának kézírásával).

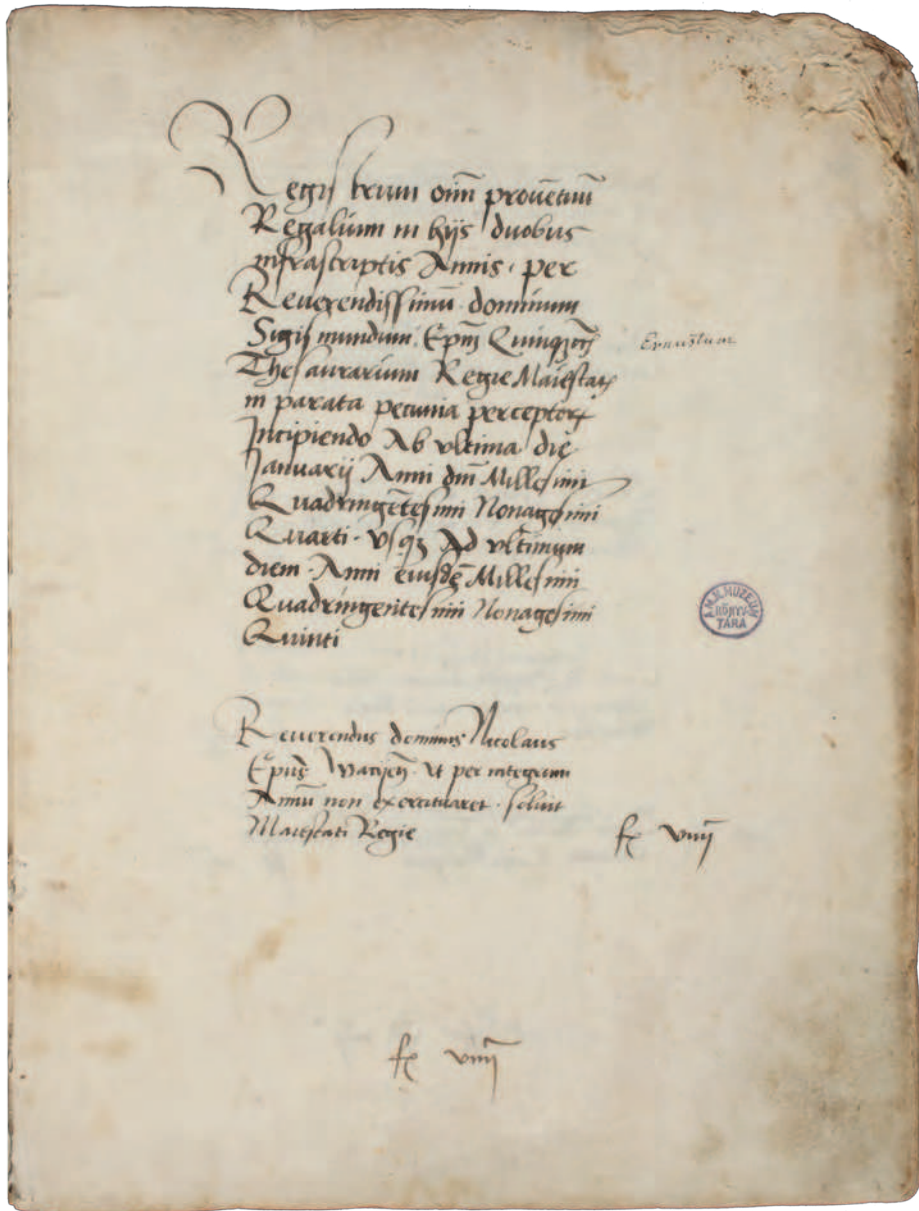
The letter of treasurer Zsigmond Ernusz to the town of Sopron, 5 June 1495 (with the handwriting written by the same hand as the copyist of the account book codex).

MNL Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, Sopron város DL 2387. (DF 204032.)

A kódex papírlapjain látható vízjel.

The watermark visible on the pages of the codex OSZK Kt. Cod. Lat. 411. fol. 141v.

A kódex címlapja
The title page of the codex
OSZK Kt. Cod. Lat. 411. fol. 1r.

	<p>Neurogradyem per Ambrōsum d' Kachij dicatorē Comitatus Gfuitil Racio data est: Super Contribucionē omnis floid. Und Sumā facit</p>		<p>fe 6^{an} 700</p>
	<p>de quibus d' d' d' sum</p>		<p>fe 17^{an} 5 1000</p>
74	<p>Comitibus et iudicibus pro comū Galliar et exp'.</p>	<p>fe 2000</p>	
74	<p>Dicator galus pro Sallor et exp'.</p>	<p>fe 1 1000</p>	
	<p>Restant pro d' d' d'</p>		
74	<p>Bona dom palatini f'.</p>	<p>fe 5 100</p>	
	<p>Bona Regi M^{ty} v^{ty} Kucen f'.</p>	<p>fe 1 100</p>	
74	<p>Bona Regalis M^{ty} f'.</p>	<p>fe 1</p>	

Egy megyei adóelszámolás: Nógrád 1494-ben (első oldal)
 Tax accounts for the county of Nógrád, 1494 (first page)
 OSZK Kt. Cod. Lat. 411. fol. 20v.

14	domus Conbrise p. polanos fact	fe	27
14	Iuxta contentum litterarum Regie Majestatis de Centum Quing. relati sum i. facimus	fe	7 27
14	Iuxta dispositionem Regumolarum pauperes non habent ad valorem tributa flor. facimus	fe	17 20
14	de Bemis Neclum vniuersis sisslem i. vniuersis. Riffing. fact	fe	17 27
	Wesprimen		1236
	per Caspar posar. et Georgium hordvath. ducatorem Comitis Gfati Ratio data Et. Sup Contributionem vniuersis flor. Lingdam summa fact	fe	17 17 27
	de quibus facti sunt	fe	17 17 27

Egy megyei adóelszámolás: Nógrád 1494-ben (második oldal)
Tax accounts for the county of Nógrád, 1494 (second page)
OSZK Kt. Cod. Lat. 411. fol. 21r.

74 Pro Decubus: L. Lipsie, quot. Ad
 pasciam et Nander. Albi. portatus
 in Karanja: dati sunt. pro Numerus
 in Kysko gabetur. fe i Lxxvii

Johanni Mere. qui tunc ducibus Episc.
 Ad Vitem. ex Rego Mandato. pfect.
 St. Ad Felicius. tenim. Degrus. dati
 sunt sibi pro expes. fe Lxxx

74 De oratio Bajulaj Johanni Byska
 George Komitib. Demitrio Komiti.
 et Comibus Comitatib. D. Karanja
 dati sunt. fe Lxxii

Et Commission. Kay. et. p. debis. Xode
 tabatlam. Comitatib. ad in Karanja
 dati sunt. fe i Lxxii

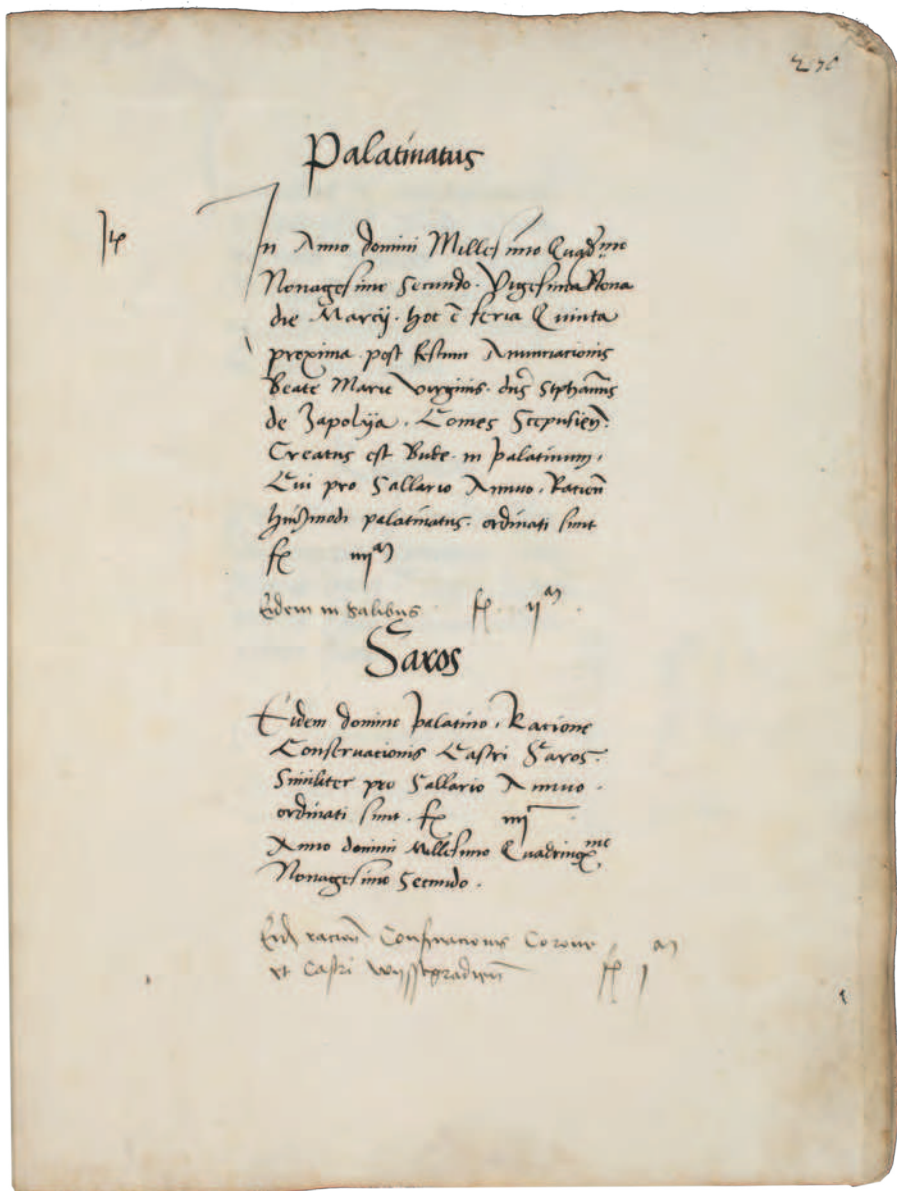
Et Commission. Kay. et. p. pro
 her. et. p. sub. dno. dati sunt in
 Karanja. fe Lxxv

fe v Lxxii

pro decubus addimus in
 canonum loco i ff 1as

pro decubus addimus in
 canonum loco i ff 1as

A „B jelű kéz” marginális javítása az egyik adóutalvány összegénél.
 A marginal note by „Scriptor B” correcting the amount of a remittance.
 OSZK Kt. Cod. Lat. 411. fol. 59v.

A „B jelű kéz” kiegészítései a nádornak járó juttatásokkal kapcsolatban.
Additions by „Scriptor B” to the list of remunerations due to the palatine.
OSZK Kt. Cod. Lat. 411. fol. 230r.

1494. január 30-án nevezték ki kincstartónak.¹⁵⁹ Első feladata az 1494. tavaszi Jagelló fejedelemtalálkozó költségeinek előteremtése volt. A király Lőcsére menő kíséretét februárban, március elején szerelték fel,¹⁶⁰ az ehhez szükséges kiadásokat a kincstartó elsősorban a városok rendkívüli adóiból, illetve hitelből fedezte.¹⁶¹ Mivel Ernuszt nem utazott el Lőcsére, a találkozó költségeiről nem kapunk részletes tájékoztatást, a forrás csak az egyik királyi kamarásnak e célra átadott jelentős összegeket, illetve a főpapoktól és főuraktól felvett hitelek visszafizetését rögzíti.¹⁶²

Az április 17-től május 7-ig tartó kongresszus után az uralkodó visszatért Kassára, ahova országgyűlést hívott össze. Kérésére a magyar rendek itt szavazták meg május 25-én az 1494. évi egyforintos adót, amelynek beszédéséről és elköltéséről a számadáskönyv első számadási időszakának nagy része szól.¹⁶³ Az országgyűlésen döntés született arról, hogy az uralkodó hadjáratot indít az ország határait pusztító törökök ellen (az Oszmán Birodalom és a Magyar Királyság között 1490 áprilisa óta hadiállapot állt fenn). Ulászló király kíséretével Kassáról előbb Váradra, majd innen – a július végén hozzá csatlakozó kincstartó társaságában – Erdélybe utazott.¹⁶⁴ Az 1494. szeptemberi szebeni tartománygyűlést követően a Temesvárra, illetve az Alsó részekre vonuló király, Drágfi Bertalan erdélyi vajda és Kinizsi Pál temesi ispán, főkapitány egyesült seregei október második felében támadást indítottak a szerbiai török területek ellen. A csupán két-három hétig tartó sikeres portyázás után tervbe vették Szendrő ostromát.¹⁶⁵

A hadjárat közben, november közepén elhunyt a sereg főparancsnoka, Kinizsi Pál, ami lehetőséget teremtett Ulászlónak arra, hogy leszámoljon főúri ellenzékével. A király visszavonta seregeit és támadást indított az ország harmadik legnagyobb birtokosa, Újlaki Lőrinc boszniai herceg és délvidéki szövetségesei, főként Kishorvát János ellen: a királyi seregek decemberben előbb Újlakot, ezt követően szerémségi és szlavóniai várakat, februárban Kaposvárt hódoltatták. Eközben 1495 februárjában a király tartománygyűlést tartott a szlavóniai rendeknek Verőcén. Miután a király seregei március elejére már a nyugati határszélen fekvő Németújvárt, a herceg utolsó várát fenyegették és a vele szövetséges Szapolyai István nádor nem avatkozott harcba, Újlaki – néhány szövetségesevel együtt – az időközben Pécssett berendezkedő Ulászló király elé járult, aki kegyelmében részesítette, de várait még évekig nem adta vissza.¹⁶⁶ A király egyik oklevele szerint a lázadók elleni hadjárat – a főpapok és a főurak hadi kiadásain túl – több mint 80 ezer forintba került.¹⁶⁷ Ugyancsak Pécssett, 1495 márciusában történt, hogy az uralkodó három évre békét kötött a szultánnal, letartóztatta a vránai perjelt és elkobozta a perjelség birtokait,

¹⁵⁹ Arch. I. 131.

¹⁶⁰ Lásd különösen Szk. 1338–1403., 1994–2004.

¹⁶¹ Pl. Szk. 1328., 1426., 1481., 1502. Vö. Neumann: Királyi városok 18–19.

¹⁶² Pl. Szk. 623., 645., 647., 666., 671., 673., 691., 717.

¹⁶³ Szk. 56. Az országgyűlésre: Neumann: Királyi hatalom 49.

¹⁶⁴ Neumann: Drágfi 224–227.

¹⁶⁵ Pálosfalvi: From Nicopolis 296–297.

¹⁶⁶ Fedeles: Lázadó herceg, Neumann: Gróf és a herceg 405–409.

¹⁶⁷ DF 233129., DL 20269.

Mátyás király fiát, Corvin János herceget pedig, miután ez lemondott a szlavóniai hercegi címről, bánná nevezte ki.¹⁶⁸

Ulászló április 9-én, 13 hónap után tért vissza Budára. Május–június folyamán a fővárosban újabb országgyűlésre került sor, amelyen a rendek ismét egyforintos adót ajánlottak fel a királynak (június 14.).¹⁶⁹ Ennek bevételeiről számol el a számadáskönyv második, csupán fél évre terjedő számadási időszaka.

A budai országgyűlés után nem sokkal a pestis elérte a magyar fővárost. Az uralkodó előbb Buda és Pest környékén vadászatokkal múlatta az idejét, majd a Dunántúlon keresztül, a Szerémségen át Szegedre vonult, ahol október második felében országgyűlést tartott.¹⁷⁰ Kérésére a rendek ismét egyforintos adót ajánlottak fel a végvárak helyreállítására és ellátására,¹⁷¹ ennek beszédese azonban már 1496-ra esett, ami miatt a számadáskönyv nem tartalmazza elszámolását. A pestis elől a királyi udvar egésze a délvidéki Bácscon keresett menedéket. A számadáskönyv utolsó, 1495. december 31-i bejegyzései is bácsi kiadásokról számolnak be.¹⁷²

A szövegkiadás

A főszöveg és a filológiai jegyzetek

A kiadás elkészítésénél egyszerre törekedtem a kéziratban megfigyelhető, könnyen átlátható elrendezés minél pontosabb átvételére, illetve a felhasználást támogató, olvasóbarát elrendezésre. Utóbbi szempont időnként „áldozatokat” követelt. A számadáskönyv adatainak könnyebb idézhetősége érdekében a tételek a lap bal szélén *sorszámokat* kaptak, amelyekre a filológiai jegyzetek és a kommentárok rendszeresen hivatkoznak, de ezekre utalnak a kötet végén elhelyezett mutatók is. A sorszámok megjelenítése miatt lemondtam arról, hogy a kódex *lapszámozását* is jelöljem, a III. függelékben található konkordancia segítségével ugyanakkor bármelyik tétel pillanatok alatt visszakereshető a kéziratban. Emellett ugyancsak elhagytam az ívfüzetek végén lévő, gyakran félig levágott *órszavakat*, amelyeket fentebb, a kódex leírását tartalmazó fejezetben már felsoroltam.

Az eredeti szöveghez képest a legnagyobb változtatást kétségtelenül az *összegek átírása* jelenti. Másként jártam el a tételek szövegében megadott részösszegek és számok, illetve másként a tételek végén szereplő, a kéziratban is a lapszélre kivitt összegek esetében. A kódex másolója a tételek végén álló forintösszegeket mindig római, a dénárokat vegyesen római és arab számokkal jelölte. A kiadásban ezek helyett kizárólag arab számokat használtam. Mivel a korszakban a forint minden esetben 100 dénárral egyenértékű, egyszerűség kedvéért elhagytam a dénárban megadott összegek elől a pénznem jelölését (*d.*), és ezeket is forintban adtam meg (azaz a *fl. III. d. 32* kézirati alak a kiadásban *fl. 3,32*-ként szerepel). Hasonlóképpen jelzés nél-

¹⁶⁸ Vö. Szk. 1103., 1243–1247., 1271., 1273.

¹⁶⁹ Szk. 2038.

¹⁷⁰ Neumann: Délvidéki utazások 54–55.

¹⁷¹ Neumann: Királyi hatalom 49–50.

¹⁷² Szk. 3140.

kül feloldottam az egyes, százas és ezres helyi értékeknél egyaránt használt, áthúzott szárú római I-essel (Ī) jelölt „feles számjegyet” (*fl. III^m* helyett *fl. 2500*), a *minus* segítségével megadott római számokat (*fl. V^m minus X* helyett *fl. 4990*)¹⁷³ és az egy alkalommal szereplő, „számítási negyedforintot” jelentő ortót.¹⁷⁴ Ezzel ellentétben a tételen belüli részösszegekben és pénznemekben, mivel ezek megítélésem szerint egyáltalán nem zavarták az áttekinthetőséget, semmilyen változtatást nem hajtottam végre, azaz meghagytam a kéziratban szereplő, vegyesen arab és római számmal írott alakokat. A lapalji összegek jelölését az Engel-féle kiadáshoz hasonlóan oldottam meg: a kéziratban az oldalak alján, középre zártan található összegzéseket a sorvégi összegek alá helyeztem át, azoktól egy összeadást jelző vonallal elválasztva.

A kiadásban a *dólt szedést* két esetben alkalmaztam: egyfelől a „B jelű kéz” (lásd feljebb, a kézírásokról szóló alfejezetben) egykorú megjegyzéseit és az általában arab számmal írott összegeit jelöltem így, másfelől a három „kiadási naplóban” a napi dátumok kiemelésére is ezt a jelölést használtam, annak érdekében, hogy az olvasó szeme rögtön azonosítani tudja bármelyik „eodem die”-vel keltezett tétel hovatarozását.

Mivel a számadáskönyv tisztázat, viszonylag kevés *filológiai javításra*, illetve *normalizálásra* volt szükség. Az utóbbiaknál kezdve, a szövegben a magánhangzó előtt álló *-ci* szótag esetében következetesen a *-ti* alakot használtam, az *u* hangértékű *w* betűket – kivéve a család-, település- és megyeneveket – jegyzet nélkül javítottam *u*-ra (*hwzaro*, *Rwtenus*, *swba* helyett *huzaro*, *Rutenus*, *suba*, tekintet nélkül arra, hogy az első mindig *w*-vel, az utóbbi kettő mindkét formában szerepel a kéziratban). A *Slavonia* alakot a forrásban sokkal gyakoribb *Sclavoniához* igazítottam. A jelentéktelen paleográfiai és hangtani jelenségekből adódó alakokat – az *-i* dativusi rag helyett álló *-y*, a *v* hangértékű *u*, a betűkettőzés, kettős mássalhangzók redukciója – a korban is általánosabb írásmód szerint javítottam, de kis számuk miatt e javításokat jeleztem a filológiai jegyzetekben.¹⁷⁵

Jóllehet törekedtem arra, hogy a főszövegben csak nyelvtanilag és tartalmilag helyes mondatok maradjanak, ez nem mindenhol volt megvalósítható. Ahol egy felesleges szó elhagyásával vagy egy hibásan ragozott alak javításával a szerkezet helyreállíthatónak tűnt, ott a szükséges módosításokat elvégeztem, amiről a sorhoz tartozó filológiai jegyzet minden esetben tájékoztatást nyújt. Az olyan csonka mondatokat azonban, amelyekből hiányzott az állítmány, vagy a szerkezet zavaros volt, elkerülendő az önkényes megoldásokat, nem javítottam, a filológiai jegyzetben csupán a hiba meglétére utaltam. A többször előforduló, elsősorban magyar

¹⁷³ Ez a megoldás egyébként nem gyakori, íme az összes előfordulás: Szk. 467.: *fl. III^f minus I* (fol. 36v); 752.: *fl. V^m minus X* (fol. 69v); 1620.: *fl. XLIII^m minus XXV d.* (162v); 1656.: *fl. F^o minus 4* (167r); 1847.: *fl. I^o minus X d.* (189r); 1883.: *fl. II° minus d. 15* (193r); 2169.: *fl. VIII^f minus VIII* (240r); 2190.: *fl. II^m minus V* (242r); 2384.: *fl. VIII^m minus XXI* (254v).

¹⁷⁴ Az ortó (*orto*, *ortho*) sorvégen csak az 1390. tételben szerepel. Tételen belüli szövegben további öt alkalommal fordul elő (Szk. 1370., 1390., 1620., 1651., 2973.). Az 1620. tétel esetében a sor végére már 25 dénárként került ki.

¹⁷⁵ Pl. *Laczkony* helyett *Laczconi*, *parwulo* helyett *parvulo*, *afixione* helyett *affixione*, *repperiri* helyett *reperiri*. Megtartottam ugyanakkor a *w*-t az *Oswaldus*, valamint az *y*-t a *Moyzes* keresztnévek alakjaiban.

nyelvi hatásnak tekinthető szerkezetek javítását is csak a jegyzetben végeztem el.¹⁷⁶ A hibásan ragozott latin szavakat javítottam és a rontott alakot a jegyzetbe száműztem. Más megoldást választottam ugyanakkor a nagy számban előforduló, másolási hibára visszavezethető család- és településnevek esetében, ahol a hibás vagy hibásnak tűnő alakot tartottam meg, és a jegyzet hivatott figyelmeztetni a (valószínűleg) helyes formára.

Emellett természetesen a filológiai jegyzetek számolnak be a kisszámú kézirati javításról (kihúzás, javítás, utólagos beszúrás, illetve ennek jelei: kisebb betűk, sűrűbb sorközök) és a kódex másolójától eltérő kézírások feltűnéséről is, ám a sűrűn előforduló összeadási hibákat nem tekintettem filológiai kérdésnek, ezért ezeket nem itt, hanem a kommentárokból jeleztem.

A kommentárok és a függelék

A számadáskönyv új kiadásának elkészítéséhez azzal az alapfeltevéssel fogtam, hogy nem szabad megelégedni e kivételes forrás – persze modern szempontú, lehetőség szerint hibák nélküli – újraközlésével, hanem érdemes a forrás könnyebb használhatósága, illetve újbóli értékelésének megkönnyítése érdekében tételeit bő magyarázatokkal ellátni. Az elmúlt évszázadokban a forrást használó kutatók zöme magától értetődően nem a forrás egészére, hanem kutatási témájának megfelelően páratlanul gazdag adatainak egy-egy szeletére volt kíváncsi. A kommentárok ezért nem csupán arra szolgálnak, hogy az adatokhoz való hozzáférést megkönnyítsék, hanem hogy segítsenek elkerülni azokat az apró veszélyeket, amelyek az adatok összefüggésükből való kiemelésével állhatnak elő.

A kommentárok elkészítésénél több szempontra voltam tekintettel: 1. Törekedtem a forráson belül az *összetartozó tételek összekapcsolására*, és nem csupán számviteli (mire fordították az adott bevételt, mely bevételhez köthető az adott kiadás), hanem tartalmi (a tételek ugyanis gyakran egymást magyarázzák) szempontból. 2. Igyekeztem egyes tételeket a *forráson kívüli okleveles és elbeszélő forrásanyag* segítségével magyarázni, vagy arra rámutatni, hogy éppen a számadáskönyv tétele segítségével értelmezhető vagy pontosítható a külső forrás. Ennek érdekében az 1494–1496 között kelt, illetve erre az időszakra vonatkozó releváns forrásanyagot hiánytalanul igyekeztem bedolgozni a kommentárokból, de számos esetben használtam fel 1490-es évekbeli, sőt olykor azon kívül eső adatokat is. 3. A lehetőségekhez mérten igyekeztem a számadáskönyvben szereplő *személyeket* azonosítani. Természetesen ezt nem minden esetben lehetett bizonyossággal megtenni, mert sokukat – különösen a cseh palotásokat és udvaroncokat – gyakran csak kereszt- vagy csak családnévükkel tüntették fel. (Rendszerint nem foglalkoztam külön az udvari szolgálószemélyzet, valamint a futárok személyével, akikről az adatokat természetesen a mutatóból lehet összegyűjteni.) 4. Az egyforintos adó beszedésére vonatkozó megyei adóelszámolásokban, illetve az adóutalványok között szereplő, rendszeren csak

¹⁷⁶ Pl. számos alkalommal fordul elő ez a szerkezet: „misse sunt litterae . . . cui delatori” (Szk. 1528.). A *cui* helyett *quarum* értendő.

a birtokos nevével jelölt *birtokok*, *uradalmak*at is megkíséreltem azonosítani. 5. Általánosságban igyekeztem olyan megjegyzésekkel ellátni a forrásszöveget, amelyekről úgy éreztem, hogy bármilyen szempontból segíthetik annak pontos értelmezését (például egyes jelenségek okainak magyarázata, a tételekben említett esemény, a kifizetés és annak elkönyvelése közötti időbeli különbség meghatározása, erre lásd feljebb), törekedtem felhívni a figyelmet a másolási hibákra, javítottam a rossz összeadásokat, de kerültem azt, hogy a különböző hadiszerek vagy árucikkek kapcsán magyarázatokat fűzzek a szöveghez.

A kommentárokból állításaim alátámasztására belső és külső hivatkozások szerepelnek. Az előbbieket a kisebb méretű és félkövér betűvel szedett számok jelenítik meg, amelyek a számadáskönyv tételszámaira utalnak. Ha a szám előtt egy nyíl található, akkor az az adott tételhez tartozó kommentárra (is) utal, ha nincs nyíl, akkor csak a tétel szövegére. Kivétel ez alól, hogy a két év adóelszámolóiban szereplő, ugyanazon birtokra vagy uradalomra vonatkozó adótételeket is nyíllal kötöttem össze. A külső hivatkozásoknál igyekeztem egyszerűségekre törekedni, és csak a legszükségesebb forrásokat vagy szakirodalmat idéztem. Utóbbi esetben semmiképpen nem állt szándékomban minden vonatkozó munkára hivatkozni, az alapján választottam, melyik a legújabb vagy éppen a leginkább adatgazdag irodalom (a kézikönyveket és adattárakat rendszerint előnyben részesítettem). A személyeket egy-egy kivételtől eltekintve a forrásban való első feltűnésükkor azonosítottam, utána már csak visszautaltam erre az első magyarázatra. Ugyanez vonatkozik a többször előkerülő eseményekre vagy településekre, uradalmakra is.

A belső és külső hivatkozások között féluton helyezkedik el a forrásszöveget követő két függelék, amely II. Ulászló király, illetve Ernuszt Zsigmond kincstartó 1494–1496 közötti itineráriumait közli. Alighanem a kommentárok ezekre hivatkoznak a legtöbb alkalommal: miként a számadáskönyv adatai is kiegészítik a többi forrás alapján összeállítható itineráriumokat, úgy ezek is segítenek értelmezni a számadáskönyv számos tételét, így célszerűnek tűnt e két rövid segédlettel kiegészíteni a kötetet.

* * *

A bevezető végén szeretném megosztani az olvasóval néhány, az Ernuszt-féle számadáskönyv általános értékelésére vonatkozó benyomásomat, részben össze is foglalva az eddig leírtakat. Azok a következtetések, amelyek a számadáskönyv összeállításának körülményeiből és módszereiből vonhatók le, sokkal jobb képet festenek a Jagelló-kor, és különösen a Mátyás király halálát követő esztendőik évszázadok óta kárhoztatott gazdálkodásáról. Mivel a kincstartó a királyi jövedelmeknek csak egy részét vonta elszámolás alá, semmiképpen nem szabad abszolutizálni a forrásban megadott értékeket, amelyek csupán a rendek által megajánlott adókról adnak úgy-ahogy hiánytalan tájékoztatást. A számadáskönyvben felfedezhető számos hiba és ellentmondás nem a visszaélésekről, és főleg nem a kincstartói hivatal alkalmazottainak hozzá nem értéséről árulkodnak, hanem arról, hogy 1496 nyarán a kincstartónak csak a rendi jövedelmekről kellett számot adnia, de a kor szokásainak megfelelően ezekkel megelőzőleg nem külön, hanem más királyi jövedelmekkel

együtt gazdálkodott. Mindehhez hozzájárul az is, hogy a számadáskönyv elkészítésére, majd letisztázására 2-3 hétnél több idő biztosan nem állt rendelkezésre, ami magyarázatul szolgál a bántóan sok másolási hibára.

Mindezzel azonban távolról sem kívánom azt állítani, hogy Ernuszt Zsigmond nem sikkasztott, csupán azt, hogy ez a korunkra maradt számadáskönyvből kétséget kizáróan nem állapítható meg. Nem tartom hihetőnek ugyanis azt feltételezni, hogy a kincstartó olyan könnyen észrevehető nyomokat hagyott elszámolásában, mint amilyen az a többek által már hivatkozott eset, amikor az első számadási évben hiányként elkönyvelt összegnél éppen 10 ezer forinttal többet írt le adósságtörlesztésként a következő évben.¹⁷⁷ Másolási hibáról lehet szó, és mivel nem jöttek rá az így (és még ki tudja mely tételeknél) keletkező tetemes hiány okára, hirtelenjében ahhoz az egyszerű, ámde szokatlan megoldáshoz folyamodtak, hogy az egyforintos adó bevételét is megemelték 12 330,5 forinttal.¹⁷⁸ Úgy tűnik, ilyen jellegű korrekcióra az első számadási évben is sor került, amikor a közvetlenül a végösszezés előtti, a fejezet tartalmához egyáltalán nem illeszkedő 5061 forintos kiadási tétel beszúrásával egyenlítették ki a másolási és összeadási hibák miatt kialakult hiányt (a beszúrt tétel a sókamarásoknak tett utalványokat összegzi).¹⁷⁹ Ha a kincstartó sikkasztott, akkor elsősorban ezt ott tudta a legkisebb veszély nélkül megtenni, ahol rendi jövedelemből származó pénzeket utalványozott saját vidéki tisztségviselőinek, harmincadosainak vagy kamaraispánjainak. Ezeknek a felhasználása ugyanis a rendek számára ellenőrizhetetlen volt. Gyanús, de nem feltétlenül visszaélésre utaló jelenség továbbá, hogy a számadás nem tünteti fel bevételként azokat a kölcsönként felvett összegeket, amelyeket aztán a többi bevétellel együtt elköltött. Nehéz ugyanis szabadulni a gondolattól, hogy erre a módszerre a két számadási év végén jelzett, mérlegben megmutatkozó hiány miatt volt szükség, amit a forrás a felvett kölcsönök utáni adóssággal magyaráz,¹⁸⁰ e módszer ugyanis az ellenőrizhetőséget nehezíti meg. De említhetnénk azt a jelenséget is, hogy egyes adószedők elszámolásában gyanúsán kerek összegek szerepelnek mind a kirótt, mind a beszedett adók rovatában.¹⁸¹ Tény és való, a feltehetően korábbi minta nélkül összeállított számadáskönyv, miként Bonfini művében fogalmazott, zavaros volt – különösen a Dombai alkincstartóhoz köthető részekben hemzsegnek a hibák –, de ez mit sem von le pótolhatatlan értékéből.

Az előszó végén szeretnék köszönetet mondani mindazoknak, akiktől hosszúra nyúlt munkám során segítséget kaptam. Első helyen Weisz Boglárkát és C. Tóth Norbertet kell megemlítenem, akik fáradságot nem kímélve a könyv lektoraiként számos bosszantó hibára és fontos szempontra hívták fel a figyelmemet. A filológiai jegyzetek ellenőrzéséért és hasznos tanácsaiért Szovák Kornélt illeti köszönet. Nagy hálával tartozom az MTA BTK Történettudományi Intézet 4.39., 4.40. és

¹⁷⁷ Szk. 2944. Vö. Engel: *Gesch.* 182., Kubinyi: Ernuszt 317.

¹⁷⁸ Szk. 2616.

¹⁷⁹ Szk. 2021.

¹⁸⁰ Szk. 2024., 3143.

¹⁸¹ Pl. 1495-ben Veszprém megyében a kirótt adó összege 3500, a beszedetté 1500 (Szk. 2077–2078.), Borsodban 5000 és 2500 (Szk. 2270–2271.), Pest megyében pedig 4500 és 3000 forint (Szk. 2399–2400.).

4.41. számú szobáiban dolgozó közvetlen munkatársaimnak, Skorka Renátának, Nógrády Árpádnak, Horváth Richárdnak, Pálosfalvi Tamásnak és Péterfi Bencének, akikhez mindig fordulhattam, ha egy-egy rész kérdés kibogozásával egyedül nem boldogultam vagy a megoldás helyességét illetően elbizonytalanodtam. A kötet tördelésével kapcsolatos technikai segítséget Mayer Gyulának köszönöm. Hegyi Gézának az erdélyi tételekhez írott kommentárjaim átolvasásáért és ezzel kapcsolatos tanácsaiért vagyok hálás. Értékes forrásadatokat vagy szakirodalmi segítséget kaptam Kuffart Hajnalkától, Zsupán Edinától, Fedeles Tamástól, Kertész Balázstól, Lakatos Bálinttól, Mikó Gábortól, Nemes Gábortól, Rácz Györgytől és Varga Szabolcstól, ezúton is köszönet érte! Köszönettel tartozom továbbá Rimvydas Petrauskasnak (Vilnius) és Petr Kozáknak (Opava), akikkel egy-egy külföldi személy vagy település azonosításáról konzultáltam. De igazságtalan lennék, ha mindenekelőtt nem feleségem és gyermekeim türelmét emelném ki, akik nem kevés lemondás árán viselték annak terheit, hogy Ernuszt Zsigmond évekre beköltözött otthonunkba. Ezennel végre újtára bocsátom őt.

Budapest, 2019. április 19.

A szerző

Introduction

The account book of Zsigmond Ernuszt, treasurer to the king of Hungary between 1494 and 1496, is undoubtedly one of the most important sources for medieval Hungarian history. In addition to providing a wealth of data, it has had a far-reaching influence on the historiography of the time. As a source on the political events, fiscal affairs and land holdings of the late medieval Kingdom of Hungary, and on the everyday life of the royal court, it is unique in its level of detail and the length of time it covers. It also provides many valuable details on the material culture of the period. Its great value is reflected in the fundamental information it has provided for monographs, reference books,¹ and of course a mass of papers, over the last two centuries. Some of the research, however, has placed too much emphasis on isolated numerical data with insufficient attention to its context, and the effects of this are still perceptible today, particularly in the evaluation of the Jagiellonian age.² Of its many areas of application, demographic research has perhaps generated the most public awareness of the account book, even though it has contributed at most an uncertain estimate of the medieval population of the Kingdom of Hungary.³

The codex is now held in the National Széchényi Library, but at the time of its discovery by Hungarian historians—in the middle of the eighteenth century—it was in the imperial library in Vienna. Several copies were made at that time.⁴ The director of the imperial library, Ádám Ferenc Kollár, was the first to write about it, describing its layout and content in his book about the library's manuscript holdings, published in 1766.⁵ In 1796, József Koller published excerpts from it concerning the diocese of Pécs.⁶ The real breakthrough, however, came in 1797, when it was published in its entirety by Johann Christian Engel,⁷ and historians have been profiting from this ever since. An indication of the outstanding importance of the source is that excerpts and selections of various lengths, on specific topics, have frequently appeared right up to recent times.⁸

¹ A very incomplete selection: Cs. I–V, Soltész: Királyi számadások, Fögel: II. Ulászló, Balogh: Művészet, Lex. Lat. Hung. I–VI., Arch. I–II.

² I refer above all to estimates of national income in the Jagiellonian age and comparisons with the revenues of King Matthias. For a historiographical review of these, see Neumann–Pálosfalvi–C. Tóth: Helyzetkép (the relevant part is by Norbert C. Tóth).

³ Solymosi: Az Ernuszt-féle számadáskönyv, Kubinyi: Magyar Királyság népessége.

⁴ OSZK Kt. Fol. Lat. 4379 (the manuscript from the Festetics library in Keszthely). — Klimo katalógus ms. 406 (copy made by György Klimo before 1754), cf. ms. 226. — ÖStA, FHKA, Sonderbestände, Sammlungen und Selekte: Handschriftensammlung Nr. 497 (MNL OL, Microfilm Collection W 534). — Cf. Jakab: II. Ulászló 83.

⁵ Kollár: Supplementum 695–698.

⁶ Koller IV. 475–490. (Koller used a copy in the library of Pál Festetics, which—with the permission of Ádám Ferenc Kollár—he compared with the original in the imperial library.)

⁷ Engel: Gesch. 17–181. (Using the original.)

⁸ An incomplete selection: Kemény: Der Siebenbürger Landtag 109–121. (Transylvanian aspects of the Klimo copy, cf. *ibid.* 114), Jajca oklt. 104–123 (parts concerning the Banate of Jajce and Bosnia),

Engel's work deserves all the praise it has received, because it represented a very high standard at the time. There are many minor errors in the text, however, as has long been recognized.⁹ In 1957, the most influential historian of late medieval Hungary, András Kubinyi, in a review of two Polish account books published at that time, gave the opinion, "When a Hungarian historian reads these model modern corpora, he cannot avoid making the sad remark that the very sporadic royal account books surviving in this country, all the more important for their rarity, are available only in old editions with many errors. Our most significant account book, the treasury accounts of Zsigmond Ernuszt for 1494–1495, deserves a modern, detailed critical edition with introduction and notes. Engel's late eighteenth-century edition acquired numerous errors as it went into print, and researchers today—nearly two hundred years later—have nothing else to work with. We hope that, one day, someone will publish a new edition of our royal accounts, too."¹⁰

The present book aims to meet this objective. In planning the detailed introduction as mentioned in this quotation, I have tried to make it truly useful to the user in understanding and using the source. I therefore present the circumstances under which the account book was made and how it was compiled, without historiographical diversions, but I also draw attention to the 'hazards' that lie in wait in the interpretation of some of its items. The final section of foreword covers the codex of the account book and the priorities of the edition.

The events behind the making of the account book

The fall of the royal treasurer

Historians have long proposed a link between the making of the accounts book and the stormy events of the Buda diet in 1496. Although there is no mention of this in the source (and hardly could there be, considering that its final entry is dated 31 December 1495), the most important historian of the period, Antonio Bonfini, mentioned the review of the treasurer's accounts by the estates and his prosecution for embezzlement. This is unambiguous evidence for the connection, and it still stands up today.¹¹ The events of summer 1496 warrant a detailed examination.

In early May 1496, after an absence of nearly nine months, King Wladislaus II returned to Buda. What had kept him away from the capital city for so long was an

Popisi 3–7. (Slavonian tax accounts for the two years), Solymosi: Veszprém 212–213. (Two tax accounts for the county of Veszprém), Fedeles: Lázadó herceg 176–222. (Parts concerning the military campaign against Duke Lőrinc Újlaki). All of these authors, except the last, worked with the original manuscript.

⁹ This was pointed out by Sándor Horváth, the publisher of the Jajce documents, as early as 1915. He characterized Engel's publication as having "erroneous readings, noticeable particularly in the names" (Jajca oklt. 104).

¹⁰ Kubinyi: *Rachunki* 566, cf. Weisz: *A magyar gazdaság* 491.

¹¹ Bonfini V. V. 112–118. — The most recent, brief survey of the events of 1496 is by András Kubinyi (Kubinyi: Ernuszt 316–317), cf. Fedeles: Ernuszt xi.

outbreak of the plague in summer 1495, forcing the court to spend several months first in Bács and then Pozsony (Bratislava).¹² His approach to Buda dispelled the doubts as to whether the session of the royal courts, starting officially on the octave of St George's Day (1 May), but in fact two weeks later, would be held.¹³ This judicial forum played a central part in the events. We should bear in mind that in the preceding years, most of the octaves had not been held because of the frequent absences of the king and the lords,¹⁴ with the natural consequence that matters awaiting judgement had proliferated to an extraordinary extent by May 1496. The octave court sessions had enormous political significance in this period. The city was packed with nobles pressing their court actions, but because the prelates and barons were also present, sessions of the king's council were held at the same time, and quite frequently, diets were convoked then too.¹⁵ For example, at the two diets of 1495 that ran in parallel with octaves, those of Buda and Szeged, the king achieved his aim of having the estates grant him the 'one-florin tax'.¹⁶

Although there is a widely-held view that Zsigmond Ernuszt was forced out of the treasury by an accusation of embezzlement made at the diet, the sources clearly tell a different story.¹⁷ According to Bonfini's account, the bishop of Pécs resigned at a session of the king's council (*in senatu*) held after the king arrived in Buda. Ernuszt, according to Bonfini, may have been prompted to resign because "he had borne his responsibility for the treasury in the midst of not entirely well-meaning whispering, having been much more sluggish and prudent in the payment of mandatory remuneration, and similarly in payment of public monies, than in the distribution of private subventions."¹⁸ His account is supported by everything we know about the resignation date: on 7 June 1496, Ernuszt was still treasurer when he prepared the issue of a royal command, but two—also royal—documents issued four days later mention only the dignity of bishop of Pécs.¹⁹ A receipt for tax paid by the citizens of Bártfa, dated 13 July, bears the name of his successor,

¹² For the data, see Appendix I.

¹³ The council of Lőcse informed the elders of Bártfa on 12 April 1496 that, according to council officers who had returned from court, the octave was to be held (Bártfa I. no. 3256). At the request of the Bártfa delegates in Buda, the protonotary, Ádám Liskai, confirmed this and informed them that the court would start its work proper on the 20th day of St George's Day (13 May) (Bártfa I. no. 3259, 2 May 1496).

¹⁴ The only octave held following that of Epiphany in 1494 was the St George's Day octave of 1495. The 1495 St Michael's Day octave, having been transferred to Szeged because of the plague, was adjourned after a week in session (cf. Neumann: *Királyi hatalom* 49).

¹⁵ On 9 May, László Bánfi of Losonc already knew that János Szakolyi, former bishop of Csanád, Ban Albert Szakolyi of Nándorfehérvár, and the high noble János Kállai would soon be travelling to Buda for the octave (DL 82095).

¹⁶ Neumann: *Királyi hatalom* 49–50.

¹⁷ András Kubinyi pointed out a long time ago that Ernuszt left the treasury before his fall (Kubinyi: *Ernuszt* 316). Cf. Soltész: *Királyi számadások* 3, Engel: *Szent István* 297, Tringli: *Az újkor hajnala* 125, and in most detail by Tokay: *Kormányzat* 143–144.

¹⁸ Bonfini V. V. 87. Hungarian translation: *Kulcsár*: Bonfini 569.

¹⁹ DF 245233, and additionally DL 104049 and DF 208566. Cf. Arch. I. 131. — A document of 9 June 1496 surviving in a formulary also mentions Ernuszt without the title of treasurer, suggesting that he may already have left the post by then. Koller IV. 493–494. (cf. Kubinyi: *Ernuszt* 316).

Zsigmond Vémeri, eliminating any possibility of coincidence.²⁰ As we will see, the events of the diet did not start until July, so that Ernuszt's departure as head of the treasury preceded his prosecution by at least a month.

It is difficult to establish the precise reasons for Ernuszt's resignation from the indirect sources that are available. Admitting that he may have had subjective reasons that necessarily remain hidden, we have to make do with a few scraps of information. Firstly, several sources confirm that Ernuszt did not fall from grace upon his resignation, because in the following days and weeks, he appears in the close circle around the king, whose confidence he apparently retained.²¹ Secondly, the new head of the treasury office, appointed with the title of administrator, was the former vice-treasurer Zsigmond Vémeri, whom Ernuszt had entrusted with tasks of great importance during 1494 and 1495.²² It is thus highly likely that the departing treasurer supported the choice of Vémeri as his successor or even proposed him for the post.²³ Thirdly, considering that the summer diet started its sessions in earnest in early July, Ernuszt's resignation clearly coincided with preparations for the diet.

These developments may be further illuminated by a look at the events of the diet that followed. Firstly, as we will see, the king's primary aim here, too, was to secure the grant of tax by the estates. Secondly, the nobility were giving clear signs of distrust in the prelates who held extraordinarily central positions in government. This helps us towards the conclusion that the royal court were aware of the mood building against the prelates and particularly against Ernuszt himself, and there was an awareness in the king's council that Ernuszt's presence could be a serious obstacle to renewing the grant of tax. Ernuszt's striking wealth, noted even by contemporaries,²⁴ had been a great advantage to him in performing his duties as treasurer, because he could lend to the treasury out of his own assets, but it now worked against him, creating the awkward image of a rich prelate leading what was being presented as an impoverished treasury in need of support. Although Vémeri was a priest (provost of Lelesz and canon of Eger), he was not a prelate, which marked him as a rarity among treasurers of the previous twenty years,²⁵ and this fact, together with his experience as vice-treasurer, may have made him more acceptable to the nobility.

Ernuszt's 'resignation' was thus a necessary sacrifice, and may have been on the table for months, as is suggested by a royal bond issued in Pozsony on 2 March 1496. This states that the chancellor, Tamás Bakóc, and the treasurer, Zsigmond

²⁰ Bártfa I. no. 3276.

²¹ In addition to the sources already mentioned: DF 278381 (25 July 1496), cf. Kubinyi: Ernuszt 316.

²² See items 20, 830, 2467, 2477 and 2650 of the account book (henceforth AB) and the explanations attaching to them. For his vice-treasurership documented to 1493, see Arch. I. 131, Arch. I. kieg. — Here we should note that Vémeri issued two of his 1496 documents—dated at the beginning of August, before Ernuszt's fall—without official title (DF 216066, DF 216068), the title *administrator regius* being first documented only the following year. In 1497, the Bohemian chancellor called Vémeri vice-treasurer (DL 37716).

²³ On this see the section below on handwriting.

²⁴ Wagner: Epistulae 188–190, Tubero 71.

²⁵ Arch. I. 130–131.

Ernuszt, lent 5000 florins to King Wladislaus in return for which the king permitted them to collect all of the taxes in the next round from the counties of Somogy, Tolna and Baranya, from which they could take the amount of the loan before rendering the remaining income to the king. Wladislaus declared that he would regard the bond as valid even if Ernuszt was no longer treasurer at the time of the tax collection.²⁶ Considering these prelates' political functions, it is worth examining the king's other known borrowings in the following months. On 12 May, soon after the court had arrived in Buda, the king similarly assigned the collection of tax in the county of Zala to Ernuszt's brother János, master of the horse, and to Bakóc's brother-in-law, the Buda citizen Kanclir Angelus, against a loan of 2000 florins. The king undertook to repay the amount even if the inhabitants of the realm provided differently concerning the tax collection.²⁷ Finally, one month later, a few days after Zsigmond Ernuszt resigned, the king again approached the chancellor and the former treasurer for a loan of 2000 florins, half of which the lenders were permitted by the king to credit to themselves out of the same Zala tax.²⁸ These loans visibly prove that these two strong men of government, Bakóc and Ernuszt, had a community of interest that was not purely political. The nuns of Rabbits' Island must have had good reason for complaining, in 1495, that these two powerful prelates were supporting each other in all of their dealings with the king, thus preventing the nuns from taking effective action against their oppressor, Ernuszt.²⁹ Despite his resignation, Ernuszt would undoubtedly have retained his influence in court had it not been for the startling events of the diet.

Despite many surviving reports, it is not easy to reconstruct what happened at the 1496 diet.³⁰ We do not even know the date it was called for. We do know

²⁶ DF 208936, published in: C. Tóth: *Bakóc kölcsönei* 88, cf. *ibid.* 87.

²⁷ DF 272126.

²⁸ DF 208566, published in: C. Tóth: *Bakóc kölcsönei* 88, cf. *ibid.* 87.

²⁹ "Nam prefatus dominus Sigismundus episcopus est maior regni thesaurarius et prenomiatus dominus Iauriensis episcopus est regni cancellarius, qui ambo episcopi, thesaurarius et cancellarius . . . opera et sermones apud . . . Ungarie regem unus aptat alteri et alter alteri pro vicibus." *Mon. Vesp.* IV. 41, cf. Kubinyi: Ernuszt 316. — The two prelates' striking influence over the government and the decisions of the king are highlighted by Bonfini in his description of the war against Duke Lőrinc Újlaki (Bonfini V. IV. 118–123, cf. Fedeles: *Lázadó herceg* 33–36). They quite frequently acquired mortgages and freeholds: in October 1494, Pál Kinizsi granted them a mortgage on Hunyad Castle in exchange for 6000 florins and other support (Erdődy lt. D 11129); in February 1496, the counts of Zagorje left their estates to Bakóc and Ernuszt in the case of their death without heirs (*ibid.* D 944), and in April, they acquired joint title to the estate of Szekcsői Herceg family, and even received a royal grant on them (*ibid.* D 966, D 971).

³⁰ Antonio Bonfini's long description, which also serves as the conclusion to his enormous work (Bonfini V. V. 89–114), is fortunately complemented by the Latin diary kept by the Wrocław envoy to Buda (Péterfi: *Boroszló* 29–36), a report by Count Tamás Szentgyörgyi's agent at the St George's Day octave, written in Magyaróvár on 14 July 1496, to a counsellor of Maximilian, king of the Romans, in Vienna (Reg. Imp. XIV/2. 7166, of which through the good offices of Bence Péterfi, I was able to use the original: *Maximiliana*, Karton 6, Konvolut 1 [1496 VII–IX], fol. 112–113), a letter of 17 July to the citizens of Késmárk (Kežmarok) from their envoy at the octave (DF 281601), one paragraph of a letter written in Italian by Donato Aretino on 2 August (Beatrix oklt. 343, Domokos–Libárdi: Aretino 101, 124), and finally a report in Italian, which may probably be attributed to Bartolomeo Cantore, who set off from Esztergom, presumably for Italy, on 12 August (ASMi, Sf. Ung.b. 645/7,21. = *Vestigia* 2806, which György Domokos kindly assisted me in inter-

that the nobles did not receive invitations for appearance in person and were only required to send delegates. At the end of July, one high-ranking noble stated that he was currently present at the St George's Day octave as delegate of the entire nobility of Trencsén county,³¹ suggesting that the delegates were already in Buda for the court session. It was dissatisfaction with the justice system, particularly with its slowness, that gave rise to the first grumblings, as reported by the Wrocław envoy in Buda. He wrote that on 30 June, more than two hundred armed nobles marched from St John's Monastery, where they customarily held their meetings, shouting *Ország, Ország!* (country) to the house of a bishop where the court sessions were being held. The bishop could have been the royal judge (*locumtenens personalis presentiae regiae*) Domokos Kálmáncsehi of Várad. There, they demanded to be allowed to go home, because they did not wish to carry on their court actions. The siege of the building was only prevented by a sudden shower.³² Bonfini claims that the king immediately pacified the looming rebellion by ordering a statement of unfinished cases to be drawn up.³³ The last document relating to the St George's Day octave was issued by the judge royal the next day, on 1 July,³⁴ but the courts had certainly not completed their work, because a hearing in the depot rights case against Kassa (Košice) by Lőcse (Levoča) and its associate towns was still in progress on 6 July.³⁵

If we can accept the order of events given by Bonfini, then it was in those days, and not later than 10 July, that the king must have laid the items for negotiation before the diet.³⁶ Bonfini records that the king gave a speech in St John's Monastery, for which the bishop of Várad, the royal judge Kálmáncsehi, served as his interpreter.³⁷ The king asked the estates for the one-florin tax, and for three purposes: to send Queen Beatrix out of the country, to bring a new queen to Hungary, and for the war against the Ottomans.³⁸ The nobles rejected the request and were willing to pay no more than the *lucrum camerae* (chamber's profit) of twenty denars (one fifth of a florin) and complained of the king's practice of collecting the one-florin tax twice a year.³⁹ (The tax granted at the Szeged diet in October 1495

preting). These also help in determining the exact dates of the events mentioned by Bonfini, and the Italian report details the subject matter of the negotiations between the king and the nobles.

The story of the diet deserves a separate study, and I cover only the events important to our subject. Older surveys used Bonfini and Donato, see e.g. Fraknói: *A magyar nemzet IV.* 362–363.

³¹ Bonfini V. V. 100, DL 94607.

³² Péterfi: *Boroszló* 29–30.

³³ Bonfini V. V. 89.

³⁴ DL 75692. (Dated on the fourth day of the 59th day of the octave). The last known court documents issued in the presence of the palatine and of the king are dated considerably earlier, on 15 June (DF 279770) and 19 June (DF 234562) respectively.

³⁵ DF 281601.

³⁶ The Italian report gives a period of five days between the king's talks with the nobles and the attack on the Jews (*Vestigia* 2806).

³⁷ Bonfini V. V. 90–101.

³⁸ *Vestigia* 2806. (This source is almost certainly erroneous in stating that the king requested three taxes.) Bonfini's account effectively mentions all three of these subjects, but with different emphases.

³⁹ Bonfini V. V. 95.

had been collected in the first third of 1496.)⁴⁰ Ignoring the details concerning the queen, whom they did not want to send home in any case, they argued that they had already paid much war tax and the king had not waged war with anyone.⁴¹ If he personally took up arms against the Turks, they said, they would provide “all the money in the world”.⁴² Sums of money were also allegedly mentioned during the talks: Bonfini writes that the nobles claimed that they had paid sixteen million florins into the treasury in six years, and the Italian report puts the amount paid in the last three tax collections (all of which fell during Ernuszt’s tenure as treasurer) at 3.2 million florins. Both of these figures are of course unrealistically high. The king replied by saying that he had received only 60,000 (Bonfini) or 400,000 (Italian source) florins of this.⁴³ Upon hearing this, the outraged delegates immediately started to demand that the king’s officials be called to account, because the money, they said, must go to the king down to the last florin.⁴⁴ The nobles did not at that time receive a reply from the king in the matter of calling the officials to account.⁴⁵ After the assembly, grumbling then started against the two prelates (the chancellor Tamás Bakóc and the former treasurer Zsigmond Ernuszt) and the palatine, István Szapolyai, whom they regarded as the figures who lay behind the present imposition of tax, and certainly as the main beneficiaries of previous impositions.⁴⁶

The request for the tax, which the king had certainly discussed in advanced with the prelates and barons,⁴⁷ provoked enormous outrage among the nobles and clearly contributed to the riots of 10 July.⁴⁸ The four or five hundred ‘oafs’ accompanying the dignitaries and nobles then started looting the market and then the street of the Jews. Eventually, the armed men of the palatine broke up the crowd.⁴⁹

⁴⁰ According to the royal mandate concerning the taxation of Moson county, collection should originally have started on 1 January, but the tax collectors were probably sent out later (Teleki gyömrői no. 380., with wrong date). In Sáros county, it was collected during Lent (DL 74966–967, Bártfa I. no. 3255). During the year, perhaps in summer, the tax was also collected in Slavonia (DF 268167, DL 20495).

⁴¹ Maximiliana, Karton 6, Konvolut 1 (1496 VII–IX), fol. 112r–v.

⁴² Vestigia 2806.

⁴³ In Bonfini, “bis decies octies centena milia nummum aureum” (Bonfini V. V. 96), in the Italian report, “32 centenare de miliaria de ducati” (Vestigia 2806). Considering that in both 1494 and 1495, tax of 200,000 florins (rounded) was levied on the country, not including the Lower Parts, an amount that should possibly be interpreted as three times 200,000 florins (i.e. ‘3×2 centenare de miliaria’), although there is no documentary evidence for this correction. From the same consideration, I previously interpreted the amount given by Bonfini, since it concerns eight tax collections, as 1,600,000 florins (Neumann: Királyi hatalom 52). Vilmos Fraknói took it to be 3,600,000 (Fraknói: A magyar nemzet IV. 362).

⁴⁴ Bonfini V. V. 97.

⁴⁵ Vestigia 2806.

⁴⁶ Maximiliana Karton 6, Konvolut 1 (1496 VII–IX), fol. 112r, Vestigia 2806.

⁴⁷ According to the 14 July report, the lords supported the grant of tax. Maximiliana, Karton 6, Konvolut 1 (1496 VII–IX), fol. 112r.

⁴⁸ Bonfini relates that when the men of the bishop of Eger tried to prevent disorder, the crowd attacking the street of the Jews turned against them, because they regarded Bakóc as the architect of the tax collection: Bonfini V. V. 103. The other sources also mention the attack on Bakóc’s house (Maximiliana, Karton 6, Konvolut 1 [1496 VII–IX], fol. 112v, Vestigia 2806).

⁴⁹ Bonfini V. V. 102–104, Péterfi: Boroszló 33–34, Maximiliana, Karton 6, Konvolut 1 (1496 VII–IX), fol. 112r, cf. Domokos–Libárdi: Aretino 124.

Next day, the king had the nobles called to the square in front of the castle and, through his agent the voivode of Transylvania, admonished them for the violence. The crowd shouted that they wanted only one king, not two, three or four, and “damned be he who pays or demands tax”.⁵⁰ The crowd then continued the attack on the Jews with even greater force, and the Germans, Italians, Bohemians and—most of all—the prelates were also in danger.⁵¹ The king sent in the troops, who slaughtered some looters on the spot, but went no further because—wrote Bonfini—the king was afraid of further exacerbating the people’s anger against the prelates.⁵² Many prelates allegedly left the capital during the night.⁵³

The next day, 12 July, the king announced that everyone was obliged to stop the violence and go home, and he withdrew the request for the grant of the one-florin tax and adjourned the octave.⁵⁴ The nobles, however, continued to demand that the two prelates and the palatine be held to account: in a letter of 17 July, the delegate from Késmárk wrote that the strife between the nobles and ‘the bishops’ was still going on at the time of writing.⁵⁵ The diet broke up over the following days, and the matters of the queen and the grant of tax were adjourned to (the octave of) St Michael’s Day, the diet convoked on Rákos Field.⁵⁶

The immediate stimulus for the compilation of the account book may be traced to the accusations against Bakóc, Ernuszt and Palatine István Szapolyai. It was probably in the middle of July, in the days following the riots, that the king fulfilled the nobles’ request and gave an instruction for Zsigmond Ernuszt to render accounts for the collection and use of revenues from the taxes granted by the estates. We know from Bonfini that the prelates, barons and nobles were each allowed to send one delegate to the commission ordered to examine the accounts, which thus comprised Bishop Antal Sánkfalvi of Nyitra, the judge of the royal towns (*magister tavernicorum*) László Losonci and one Ferenc Bornemissza (of whom we know no more than what Bonfini wrote about him—that he acquired a reputation in the riots that took place during the diet). The—presumably not completely

⁵⁰ “Canis quippe esset, qui solveret et qui postuleret” (Péterfi: Boroszló 34).

⁵¹ Bonfini V. V. 105–108, Péterfi: Boroszló 34, Maximiliana, Karton 6, Konvolut 1 (1496 VII–IX), fol. 112r–v.

⁵² Bonfini V. V. 108.

⁵³ According to the 14 July report, out of twenty bishops, the bishop of Varád was the only one who remained in Buda. It mentions later, however, that the bishops of Veszprém, Győr and Vác were sent on a delegation to the queen in Esztergom (Maximiliana Karton 6, Konvolut 1 [1496 VII–IX], fol. 112r–v). The departure of the archbishop of Kalocsa and the bishop of Vác is mentioned in: Domokos–Libárdi: Aretino 124. The archbishop of Kalocsa himself mentioned—in a letter sent following the diet—that he left the capital during the riots: Wagner: Epistulae 189.

⁵⁴ Maximiliana Karton 6, Konvolut 1 (1496 VII–IX), fol. 112r.

⁵⁵ DF 281601.

⁵⁶ This is mentioned only in Vestigia 2806, which also tells of an armed diet. The Trencsén county delegate made his confession to the chapter of Nyitra (Nitra) on his way home, on 26 July (DL 94607).